

Vilniaus universitetas
TARPTAUTINIŲ SANTYKIŲ IR POLITIKOS MOKSLŲ INSTITUTAS

TARPTAUTINIŲ SANTYKIŲ IR DIPLOMATIJOS MAGISTRO PROGRAMA

GUODA PAUŽAITĖ

II kurso studentė

**JUNGTINĖS KARALYSTĖS IR EUROPOS SĄJUNGOS SKYRYBOS KAIP
ISTORINIŲ STRUKTŪRŲ KAITA: „BREXIT“ IR KRITINĖ TEORIJA**

MAGISTRO DARBAS

Darbo vadovas: doc. dr. Dovilė Jakniūnaitė

Vilnius, 2017

PATVIRTINIMAS APIE ATLIKTO DARBO SAVARANKIŠKUMĄ

Patvirtinu, kad įteikiamas darbas („Jungtinės Karalystės ir Europos Sąjungos skyrybos kaip istorinių struktūrų kaita: „Brexit“ ir kritinė teorija“) yra:

1. Atliktas mano paties ir nėra pateiktas kitam kursui šiame ar ankstesniuose semestruose;
2. Nebuvo naudotas kitame Institute/Universitete Lietuvoje ir užsienyje;
3. Nenaudoja šaltinių, kurie nėra nurodyti darbe, ir pateikia visą panaudotos literatūros sąrašą.

Guoda Paužaitė

(parašas)

BIBLIOGRAFINIO APRAŠO LAPAS

Paužaitė G. Jungtinės Karalystės ir Europos Sąjungos skyrybos kaip istorinių struktūrų kaita: „Brexit“ ir kritinė teorija: Tarptautinių santykių ir diplomatijos specialybės magistro darbas / VU Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas; darbo vadovas D. Jakniūnaitė. – V., 2017. – 44 p.

Reikšminiai žodžiai: Brexit, Jungtinė Karalystė, Europos Sąjunga, kritinė teorija, istorinių struktūrų metodas, socialinės jėgos, idėjos, materialinės galimybės, institucijos, valstybės formos, pasaulio tvarka.

Šiame darbe nagrinėjamas Jungtinės Karalystės sprendimas pasitraukti iš Europos Sąjungos („Brexit“). Atvejo analizei naudojamas Robert W. Cox kritinės teorijos istorinių struktūrų metodas: per idėjas, materialines galimybes ir institucijas paaiškinama socialinių jėgų konfigūracija, kuri vėliau nagrinėjama trimis lygmenimis: socialinių jėgų, valstybių formų ir pasaulio tvarkos.

Analizuojama Jungtinės Karalystės švelnioji galia, imperialistinė praeitis, euroskepticizmas, kapitalas, rinka, demokratija ir partijos. Perkeliant socialinių jėgų konfigūraciją į tris lygmenis, nagrinėjama populizmas ir nacionalizmas, modernios valstybės samprata, Škotijos referendumas ir pasaulinė neoliberalizmo krizė.

Turinys

Įvadas.....	5
Teorinis pagrindas	10
1. SOCIALINIŲ JĖGŲ KONFIGŪRACIJA	12
1.1. Idėjos	12
1.2. Materialinės galimybės.....	18
1.3. Institucijos	22
2. JĖGŲ KONFIGŪRACIJOS VEIKIMO LYGMENYS.....	26
2.1. Socialinės jėgos	26
2.2. Valstybės formos	30
2.3. Pasaulio tvarkos.....	32
Išvados.....	35
Summary.....	38
Literatūros sąrašas	40

Įvadas

2016-ieji metai viso pasaulio politinėje padangėje buvo ištis nelengvi: besitęsiantis kruvinas konfliktas Sirijoje, neramumai Turkijoje, ypač sudėtinga ir purvina rinkimų kampanija Jungtinėse Amerikos Valstijose, migrantų krizė ir viena po kitos sekusios teroristinės atakos. Tačiau turbūt didžiausia staigmena Europos politinėje padangėje būtų galima laikyti Jungtinės Karalystės piliečių sprendimą išstoti iš Europos Sąjungos – t.y. vykdyti vadinamąjį „Brexit“. Šis sprendimas pasauliui buvo ištis netikėtas – piliečių nuomonių svyravimai visos kampanijos metu egzistavo, bet pagal paskutines priešreferendūmines apklausas Jungtinė Karalystė turėjo apsispręsti likti ES. Todėl kitą rytą po birželio 23 dienos referendumo valstybė (kaip ir visas pasaulis) atsibudo šoke – nustebę buvo ir „Brexit“ šalininkai.

Jungtinė Karalystė visuomet buvo euroskeptiška. Valstybė pirmą kartą parodė susidomėjimą europiniu projektu dar 1961-aisiais, kai bandė prisijungti prie Europos ekonominės bendrijos (EEB). Tuo metu Jungtinės Karalystės narystę net du kartus vetavo Prancūzija dėl tariamo šalies priešiško Europai ir didesnio susidomėjimo santykiais su JAV. Ir tik Prancūzijos prezidentui Šarliui de Goliui palikus postą, 1973-iaisiais metais, Jungtinė Karalystė prisijungė prie EEB.¹ Taigi, šios šalies kelias į Europos projektą buvo duobėtas. Tačiau kokios buvo prisijungimo prie EEB priežastys, jei dar dvylika metų iki prisijungimo buvo garsiai kalbama apie Jungtinės Karalystės nenorą būti europiečiais? Pagrindinė priežastis buvo labai pragmatiška – Jungtinė Karalystė dar nuo Antrojo pasaulinio karo kentėjo nuo labai stiprios ekonominės recesijos ir niekaip nesugebėjo atsigauti, tuo tarpu valstybių, priklausiusių EEB, ekonomika stabiliai augo. Lūkesčiai, kad narystė EEB padės šalies ekonomikai pasiteisino – jau 1973-iaisiais Jungtinės Karalystės ekonomika stabilizavosi.² Tačiau pasiekus savo pagrindinį tikslą – atgaivinti šalies ekonomiką – narystė europiniame projekte niekur nedingo. Atvirkščiai – integracija vis stiprėjo, o Jungtinei Karalystei, kuri visuomet save pozicionavo kaip didžiąją valstybę ir niekada nelaikė Europos valstybių savo pagrindinėmis sąjungininkėmis, tai ne itin patiko. Euroskepticizmo suaktyvėjimas siejamas su Margaret Thatcher valdymo laikotarpiu (1979-1990 m.) ir, anot Oliver Daddow, būtent Thatcher ištraukė euroskepticizmo kortą į politinę areną.³ Taigi, britai įgijo euroskeptikų etiketę ir visuomet buvo laikomi bene griežčiausiai pasisakančiais prieš politinę

¹ Sam Wilson „Britain and the EU: A long and rocky relationship“, *BBC*, 2014-04-01 <<http://www.bbc.com/news/uk-politics-26515129>> [Žr. 2017-01-24]

² Nauro F. Campos, Fabrizio Coricelli „Why did Britain join the EU? A new insight from economic History“, *VOX: CEPR's Policy Portal*, 2015-02-03 <<http://www.voxeu.org/article/britain-s-eu-membership-new-insight-economic-history>> [Žr. 2017-01-24]

³ Oliver Daddow „Margaret Thatcher, Tony Blair and the Eurosceptic Tradition in Britain“, *The British Journal of Politics and International Relations*, Vol.15, 2013, 210-227.

integraciją. Tiesa, jie turėjo ir keletą išimčių savo narystėje: Jungtinė Karalystė nebuvo įsipareigojusi įsivesti eurą, be to, niekada nesiekė prisijungti ir prie Šengeno zonos. Tai rodo, kad šalis priešinosi europiniam projektui ten, kur buvo peržengiamos britų tolerancijos ribos. Tačiau išimtyt sutartyse nepanaikino pagrindinės problemos – Jungtinė Karalystė nenorėjo „daugiau Europos“, kai tuo tarpu visos kitos žemyno valstybės stengėsi šiuo klausimu judėti gilyn.

2013-ųjų sausio 23 dieną, artėjant rinkimams į parlamentą, tuometinis Jungtinės Karalystės Ministras Pirmininkas David Cameron savo kalboje pareiškė, kad jei jo vadovaujama konservatorių partija laimės šiuos rinkimus, torių vyriausybė suorganizuos referendumą dėl Jungtinės Karalystės likimo ES.⁴ Savo pažadą Cameronas ištesėjo ir 2016-ųjų birželio 23 dieną britai stojo prie balsadėžių. Iki referendumo valstybė pasidalino į dvi stovyklas: vieni agitavo už likimą ES („Remain“ kampanija), kiti – už išstojimą („Leave“ kampanija). Pats Cameronas pasisakė už likimą ES ir siekį ją reformuoti – savo laiške Europos Vadovų Tarybos prezidentui Donaldui Tuskui jis išdėstė konkrečius Jungtinės Karalystės reikalavimus (suverenumo, sienų kontrolės, imigracijos srautų valdymo).⁵ Tačiau Cameronui teko nusivilti referendumo rezultatais: 52 procentai balsavusiųjų pasisakė už išstojimą iš ES.⁶ Jau kitą dieną Ministras Pirmininkas paskelbė apie atsistatydinimą. Tuo tarpu finansų rinkos susidūrė su šoku, o svaro sterlingo kursas krito iki seniai neregėtų žemumų.⁷ Valstybės vairą iš Davido Camerono perėmė Theresa May, kurios vyriausybė 2017 m. kovo 29-ąją dieną aktyvavo 50-ąją Lisabonos sutarties straipsnį, kuriame nustatyta, kad bet kuri ES narė turi teisę išstoti iš sąjungos: po straipsnio aktyvavimo Jungtinė Karalystė turi dvejus metus pabaigti visas procedūras.⁸ Tačiau derybos, kurios laukia abiejų pusių, bus bene vienos sunkiausių pasaulio istorijoje: nenuostabu, kad naujoji premjerė šias derybas siekė atidėlioti kaip įmanoma toliau.⁹ Taigi, Europa ir pasaulis susiduria su precedento neturinčia situacija: pirmą kartą istorijoje valstybė išstos iš didžiausio ir stipriausio liberaliojo institucionalizmo konstrukto – Europos Sąjungos. Konstruktas, kuris daugeliui valstybių buvo siekiamybė, kuris demonstravo vis gilesnę integraciją, sukūrė didžiausią pasaulyje monetarinę sąjungą ir ekonominę bei politinę bendriją, yra purtomas dar neregėtos krizės, kuri absoliučiai daugumai analitikų (jau nekalbant apie plačiąją visuomenę) buvo labai netikėta.

⁴ „David Cameron promises in/out referendum on EU“, *BBC*, 2013-01-23 <<http://www.bbc.com/news/uk-politics-21148282>> [Žr. 2017-01-24]

⁵ David Cameron „A New Settlement for the United Kingdom in a Reformed European Union“, 2015-11-10 <https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/475679/Donald_Tusk_letter.pdf> [Žr. 2017-01-24]

⁶ EU Referendum Results, *BBC*, <http://www.bbc.com/news/politics/eu_referendum/results> [Žr. 2017-01-24]

⁷ Michael Mackenzie, Eric Platt „How global markets are reacting to UK’s Brexit vote“, *Financial Times*, 2016-06-25 <<https://www.ft.com/content/50436fde-39bb-11e6-9a05-82a9b15a8ee7>> [Žr. 2017-01-24]

⁸ Lisabonos sutartis, 50 straipsnis, 2007.

⁹ Robin Niblett „Preparing for the UK’s Brexit Negotiation“, *The World Today*, August/September 2016 <<https://www.chathamhouse.org/publications/twt/preparing-uks-brexit-negotiation>> [Žr. 2017-01-24]

Kad suprastume, kodėl referendumu britai balsavo už išstojimą iš ES ir davė pradžią „Brexit“, visų pirma reikėtų panagrinėti tai, ką vienas žymiausių tarptautinių santykių teoretikų Robert W. Cox pavadino skirtimi tarp problemų sprendimo (angl. *problem solving*) ir kritinės (angl. *critical*) teorijų. Žymiausiame savo akademiname straipsnyje „*Social Forces, States, and World Orders: Beyond International Relations Theory*“ Robert W. Cox analizuoja šią skirtį. Visų pirma Cox pabrėžia, kad „teorija visada yra skirta kažkam ir turi tikslą“.¹⁰ Tai reiškia, kad teorija visuomet turi kokią nors subjektyvią reikšmę ir bando kažką įrodyti, ji nėra savaime objektyvi ir skirta tik teoriniam diskursui. Toliau Cox rašo, kad pagal skirtingus tikslus teorijas galima skirstyti į dvi grupes: problemų sprendimo ir kritinę. Problemų sprendimo teorijos (tokios, kaip, pavyzdžiui, realizmas) tikslas – parodyti, kaip išspręsti tam tikrą iškilusią problemą.¹¹ Tarkime, minėtas realizmas gali parodyti, kaip reikėtų reaguoti į priešiškos valstybės galios didinimą, nes pagrindinė realizmo prielaida – valstybės siekia didinti savo galią. Problemų sprendimo teorija remiasi prielaidomis kaip duotybe – mus supantis pasaulis, pagal tokias teorijas, visada buvo toks, koks yra dabar. Visi socialiniai ir galios ryšiai bei institucijos yra tie rėmai, kuriuose mes turime spręsti problemą – tai yra mūsų prielaidos, ir jų egzistencijos mes nekvestionuojame.¹² Tuo tarpu kritinės teorijos tikslas – išsiaiškinti, kaip dabartinė tvarka (kurią problemų sprendimo teorijos priima kaip duotybę) buvo sukurta. Taigi, socialinius ir galios ryšius bei institucijas kritinė teorija traktuoja kaip kintančius konstruktus, todėl būtent juos ir kvestionuoja.¹³

Visos „Brexit“ prognozės ir analizės implikavo, kad Jungtinė Karalystė turėtų likti ES nare. Tačiau dauguma tokių prognozių ir analizių buvo paremtos problemų sprendimo teorijomis: ES egzistavimas ir Europos santvarka buvo imama kaip duotybė ir beveik niekas neanalizavo jų galimos kaitos ar reformų, nes rėmėsi visų pirma liberaliojo institucionalizmo prielaidomis. Ir kaip tik dėl tokio inertiško požiūrio „Brexit“ daugeliui tapo staigmena: niekas negalėjo patikėti, kad dabartinė ilgai ir sunkiai kurta neoliberalioji pasaulio tvarka galėtų keistis. Tačiau jei būtų remtasi kritinės teorijos prielaidomis, toks britų žingsnis gal nebūtų buvęs labai netikėtas: tam tikra socialinių jėgų ir veiksmų samplaika rodė, kad britai pasirinktų ateitį be Europos Sąjungos.

Taigi, pagrindinė šio darbo problema – kaip veikė socialiniai ir galios ryšiai, lėmę britų apsisprendimą trauktis iš Europos Sąjungos? Darbe bus analizuojamos būtent į „Brexit“ atvedusios socialinės jėgos (istorinės struktūros), remiantis išskirtinai Robert W. Cox kritinės teorijos prielaidomis, kurios bus aptartos kalbant apie teorinį pagrindą. Darbo tikslas – remiantis Robert W. Cox istorinių

¹⁰ Robert W. Cox „Social forces, states, and world orders“, *Millenium: Journal of International Studies*, Vol. 10, No. 2, 1981, 126-155.

¹¹ Ten pat.

¹² Ten pat.

¹³ Ten pat.

struktūrų metodu paaiškinti, kokios jėgų konfigūracijos sudarė sąlygas įvykti „Brexit“. Svarbu paminėti, kad darbo tikslas analitiškai atskiriamas nuo problemų sprendimo teorijų: t.y. šio darbo prielaidos formuoja ne priežasčių-pasekmių problematiką, bet siekia paaiškinti, kaip veikė ir/ar keitėsi britų požiūrį į realybę (šiuo atveju – narystę ES) formuojančios socialinės jėgos. Darbą sudarys trys uždaviniai: pirmiausia bus paaiškinamos kritinės teorijos ir istorinių struktūrų metodo prielaidos ir jų pasireiškimas analizuojamame atvejuje. Antrasis uždavinys – išsiaiškinti, kokie pokyčiai istorinėse struktūrose lėmė Jungtinės Karalystės sprendimą trauktis iš ES. Galiausiai bus bandoma numatyti, kokios galimos tolesnės Jungtinės Karalystės sprendimo pasekmės esamai pasaulio tvarkai ir jos stabilumui.

Kadangi „Brexit“ įvyko mažiau nei prieš metus, atvejis dar nėra gerai išanalizuotas nė iš vienos teorinės perspektyvos. Šis darbas bus vienas pirmųjų, kuris atvejį analizuos iš kritinės teorijos požiūrio taško. Pagrindinis šaltinis, kuriuo bus remiamasi darbe yra jau minėtas Robert W. Cox straipsnis „*Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory*“.¹⁴ Išleistas 1981-aisiais, šis straipsnis tapo legendine kritinės teorijos publikacija: jame ne tik paaiškinama skirtis tarp problemų sprendimo ir kritinės teorijų, bet ir įtvirtinamas istorinių struktūrų metodas, kuriuo galima remtis analizuojant įvairius globalius reiškinius ir kuris parodo, kaip galima apjungti skirtingus struktūrinius veiksnius ir per jų sintezę paaiškinti struktūrines transformacijas. Taip pat darbe išsikeltam tikslui pasiekti padės ir kiti Robert W. Cox ir Timothy J. Sinclair knyga „*Approaches to World Order*“¹⁵ sudarantys straipsniai: šiame veikalė daugiausia kalbama apie pasaulio tvarką, jos raidą, kaitą, hegemoniją ir globalizaciją. Daug dėmesio skiriama istoricismui, ekonomikai, socialinių ryšių analizei. Knygoje esantys straipsniai padės pritaikyti istorinių struktūrų metodą „Brexit“ atvejui, nes jie giliai analizuoja pasaulio tvarkos kaitą per įvairias kritinės teorijos prielaidas, jas paaiškindami. Pavyzdžiui, straipsnyje „*Structural Issues of Global Governance: Implications for Europe*“¹⁶ kalbama apie Europos ateitį, senojo žemyno identitetą ir ryšį su pasauliu. Straipsnyje pateikiama įdomių idėjų apie išorinę įtaką Europos identitetui. Kitų autorių straipsniai, analizuojantys Robert W. Cox idėjas, taip pat pasitarnaus šiam darbui. Pavyzdžiui, John S. Moolakkattu straipsnyje „*Robert W. Cox and Critical Theory of IR*“¹⁷ analizuojamos visos pagrindinės Cox idėjos ir šis straipsnis leis kritiškiau jas įvertinti. Stephen R. Gill ir David Law darbas „*Global Hegemony and the Structural Power of Capital*“ taip pat pateikia įdomių įžvalgų ir koncentruojasi į kapitalą kaip į veiksnį, formuojantį socialinius ryšius. Darbe pateikiamos dvi sąvokos: *akumuliacijos režimai* (režimai, apimantys socio-ekonominius ryšius, kurie apibrėžia tam tikrą

¹⁴ Ten pat.

¹⁵ Robert W. Cox, Timothy J. Sinclair, *Approaches to World Order*, Cambridge University Press, 1996.

¹⁶ Ten pat.

¹⁷ John S. Moolakkattu „Robert W. Cox and Critical Theory of International Relations“, *International Studies*, 46(4), 2009, 439-456.

epochą) ir *tarptautinis istorinis blokas* (tarptautinis socialinių jėgų aljansas, kuris matomas kaip „natūralus“ ir legitimus).¹⁸ Šios dvi sąvokos gali pasitarnauti šiam darbui, kaip papildomas analitinis įrankis analizuojant Jungtinės Karalystės ir ES bei pasaulio santykius. Taip pat įtaką šiam darbui darys ir Andrew Linklater, kuris yra vienas žymiausių šiuolaikinių kritinės teorijos atstovų. Nors Linklater labiau koncentruojasi į individualųjį, o ne į struktūrinį lygmenį, jo išvalgos yra labai svarbios kritinės teorijos idėjų vystymui: pavyzdžiui, savo straipsnyje „*Men and Citizens in International Relations*“ Linklater gilinaisi į istorinę tarptautinių santykių teorijų kryptį ir į istorijos filosofiją: jis analizuoja istorinę tarptautinių santykių kaitą, kuri yra labai svarbi šiam tyrimui.¹⁹ Pastaruoju metu akademinėje erdvėje pradeda atsirasti ir analizių, susijusių su „Brexit“: šią temą, analizuodami populizmo reikšmės augimą pasaulyje, paliečia ir Pippa Norris bei Ronald F. Inglehart. Jų darbas „*Trump, Brexit and the Rise of Populism: Economic Have-Nots and Cultural Backlash*“ paaiškina populizmo augimo priežastis ir sąsajas su ekonomine bei kultūrine dimensijomis.²⁰ Tuo tarpu akademinis žurnalas „Globalizations“ išleido visą numerį (14:1, 2017), skirtą „Brexit“: daugumoje straipsnių aiškinamasi, kokie veiksniai iššaukė „Brexit“ bei kokios galimos globalios pasekmės. Kadangi žurnalas orientuotas į alternatyvias teorijas bei tarpdiscipliniškumą, jo straipsniai stipriai prisideda prie „Brexit“ atvejo analizės kritinėje teorijoje.

Bet koku atveju, visuose kritinės teorijos darbuose, tarp jų ir paminėtuose, visų pirma yra koncentruojamasi į istoriją ir istoricizmą: šis darbas bus ne išimtis. Taigi, šis darbas susidės iš trijų dalių: pirmiausia bus gilinamasi į Robert W. Cox kritinės teorijos prielaidas ir istorinių struktūrų metodą: bus paaiškinta, kodėl į aprašomąjį atvejį verta pažvelgti iš kritinės teorijos perspektyvos, ką tokia perspektyva gali paaiškinti ir atskleisti labiau nei kitos. Antroji darbo dalis – atvejo analizė: pagal istorinių struktūrų metodą ir jo suteikiamus analitinius pjūvius bus tiriamos „Brexit“ priežastys. Galiausiai paskutinėje darbo dalyje, naudojant tą patį istorinių struktūrų metodą trimis lygmenimis, bus atsakoma į klausimą, ar (ir kaip) „Brexit“ ir jo priežastys paveiks egzistuojančią pasaulio tvarką – t.y., „Brexit“ bus įkontekstintas ir į atvejį bus pažvelgta iš makro lygmens.

¹⁸ Stephen R. Gill, David Law „Global Hegemony and the Structural Power of Capital“, *International Studies Quarterly*, Vol. 33, No. 4, 1989, 475-499.

¹⁹ Andrew Linklater „Men and Citizens in International Relations“, *Review of International Studies*, Vol. 7, No. 1, 1981, 23-37.

²⁰ Pippa Norris, Ronald F. Inglehart „Trump, Brexit, and the Rise of Populism: Economic Have-Nots and Cultural Backlash“, *Faculty Research Working Paper Series*, August 2016.

Teorinis pagrindas

Kaip jau buvo minėta, Robert W. Cox teigia, kad bet kuri teorija visuomet turi tikslą ir, skirstant teorijas pagal jų skirtingus tikslus, galima sakyti, kad egzistuoja dvi pagrindinės teorijų rūšys: problemų sprendimo ir kritinė teorijos. Vienintelė teorija, mus dominanti šiame darbe, yra būtent pastaroji – kritinė. Šios teorijos tikslas – išsiaiškinti, kaip susiformavo dabartinė pasaulio tvarka. Tai reiškia, kad kritinė teorija daro prielaidą, kad tokia tvarka formavosi, t.y. kažkada ji neegzistavo ir žmonija gyveno pagal visiškai kitokius socialinius dėsnius. Tai taip pat reiškia, kad neegzistuoja *a priori* teisinga ar pastovi žmonijos socialinių ir kitų ryšių organizavimo forma. Robert W. Cox išskiria savo penkias pagrindines kritinės teorijos prielaidas: (1) veiksmas niekada nėra laisvas – jis formuojamas struktūros; (2) struktūra formuoja teoriją; (3) veiksmą formuojanti struktūra laikui bėgant keičiasi; (4) struktūra turi istorinės struktūros formą; (5) veiksmas kyla iš apačios į viršų arba iš išorės.²¹ Remiantis šiomis kritinės teorijos prielaidomis, tarptautinių santykių ir tarptautinės politikos įvykiai, tokie kaip „Brexit“, yra analizuojami ne per faktus, matematinės tikimybes ar istorinę atvejų analizę, bet per socialinių, ekonominių ir kitų ryšių kaitą. Jeigu dabartinės tvarkos nepriimame kaip duotybės, tai suponuoja, kad *status quo* gali keistis, o prielaidos ir analizės būdai, kuriuos taikėme vakar, gali būti nebeaktualūs šiandien. Iš to kyla didžiausias 2016-ųjų metų paradoksas: politologai ir kiti ekspertai labai dažnai klydo prognozuodami. Galima spėti, kad dėl to gali būti kaltas neatsižvelgimas į kritinės teorijos siūlymą pasaulį vertinti kaip kintantį. Richard Devetak, panašiai kaip ir Cox, teigia, kritinė teorija tarptautiniuose santykiuose prasideda nuo įsitikinimo, kad kognityviniai procesai vyksta tam tikrame kontekste (šiuos procesus veikia kultūrinė, socialinė ir ideologinė aplinka), todėl viena pagrindinių kritinės teorijos užduočių yra atskleisti šios įtakos efektus.²² Tai yra pagrindinis kritinės teorijos skirtumas nuo problemų sprendimo teorijos, kuri aiškina, kad vertybiškai neutralūs tyrimai yra įmanomi, o iš to kyla nesugebėjimas pamatyti ir įžvelgti galios ir interesų įtakų žinojimui.²³ Todėl visiškai gali būti, kad tam tikrų pastarųjų pasaulio politikos įvykių nenusipėjamumas buvo lemtas teoretikų, kurie rėmėsi problemų sprendimo teorijomis ir dėl jų ribotumo nesugebėjo pastebėti aplinkos įtakos žmonių suvokimui. Šiame darbe bus nagrinėjama būtent tai, kas galėjo būti nepamatyta: nuolatos kintančio žmonijos konteksto įtaka žinojimui. Paprasčiau tariant, tam tikrų procesų, veikusių socialinę, politinę, ekonominę ir kultūrinę erdves, įtaka žmonių apsisprendimui (šiuo atveju – išstoti iš ES).

²¹ Robert W. Cox „Social forces, states, and world orders“, *Millenium: Journal of International Studies*, Vol. 10, No. 2, 1981, 126-155.

²² Richard Devetak „Critical Theory“, Kn. Scott Burchill et al., *Theories of International Relations* (3 leid.), New York: Palgrave, 2005, 137-160.

²³ Ten pat.

Kaip tai bus daroma? Naudojant Robert W. Cox istorinių struktūrų metodą. Aiškinti šį metodą reikėtų pradėti nuo sąvokos *istorinis blokas*, kuri pradėjo vartoti italų marksistas ir didžiausias Cox įkvėpėjas Antonio Gramsci. Ši sąvoka, paprastai tariant, reiškia dominuojančią struktūrą, susidedančią iš valstybės ir visuomenės. Gramsci istorinio materializmo sampratoje idėjos ir materialinės aplinkybės (kurios apima ir socialinius ryšius, ir fizinius produkcijos būdus) istoriniame bloke visuomet veikia kartu, darydamos abipusę įtaką.²⁴ Cituojant Stephen Gill, „istorinis blokas yra sutarimas tarp materialiuju jėgų, institucijų ir ideologijų, ar, plačiau tariant, skirtingų klasių jėgų suvienijimas aplink hegemoninių idėjų rinkinį, kuris užduoda strateginę kryptį ir suteikia darną [istorinį bloką] sudarantiems elementams“.²⁵ Taigi, kol trys pagrindiniai istorinio bloko elementai – materialiosios jėgos, institucijos ir ideologijos – sutaria tarpusavyje, tol istorinis blokas yra tvirtas. Robert W. Cox pabrėžia, kad pasaulio tvarkos slypi socialiniuose ryšiuose, taigi, pasikeitus socialiniams ryšiams, keičiasi ir pasaulio tvarka (atsiranda nauji istoriniai blokai).²⁶ Cox taip pat pastebi, kad tarp pokyčių socialiniuose ryšiuose ir pasaulio tvarkoje įsiterpia fundamentalūs pokyčiai nacionalinėse socialinių ryšių struktūrose, todėl siūlo nustoti bandyti keisti pasaulio tvarką per tarptautines institucijas – reikia vėl atsigręžti į nacionalines visuomenes.²⁷ Stephen Gill rašo, kad, norint sukurti naują istorinį bloką, jo lyderiai turi sąmoningai suplanuoti ir sukelti kovą, sunkumus²⁸, t.y. naujo istorinio bloko sukūrimas yra procesas, kurį pradeda sąmoningos socialinės jėgos. „Trumpai tariant, pasaulio tvarkos pakeitimo užduotis prasideda nuo ilgų, sunkių pastangų sukurti naujus istorinius blokus nacionalinių valstybių viduje“.²⁹ Šie teiginiai nurodo, kad, norint tirti pokyčius pasaulio tvarkoje, pirmiausia reikia atkreipti dėmesį į pokyčius valstybių viduje ir atsakyti į klausimą, kaip keičiasi socialiniai ryšiai valstybėse.

Būtent iš istorinių blokų sandaros kildinamas Cox'o istorinių struktūrų metodas. Tiesa, skirtumas tas, kad Gramsci, rašydamas apie istorinius blokus, juos matė iš revoliucinės valstybių vidaus perspektyvos (t.y. didelį dėmesį skyrė tokiems marksistiniams interesams kaip klasių kova, bazė ir antstatai). Tuo tarpu Cox šias idėjas perkelia į tarptautinį lygmenį ir pritaiko kritinei teorijai, neišskirdamas klasių konflikto (ar bet kokio kito socialinių ryšių elemento) kaip dominuojančios jėgos. Cox išskiria tris jėgas, kurios sudaro istorines struktūras ir nubrėžia jų konfigūraciją. Šios jėgos yra *idėjos, materialinės galimybės ir institucijos*. Jėgos veikia vienos kitas, tačiau jokių būdu nedaro

²⁴ Robert W. Cox „Gramsci, hegemony, and international relations“, Kn. Robert W. Cox, Timothy J. Sinclair, *Approaches to World Order*, Cambridge University Press, 1996, 124-143.

²⁵ Stephen Gill, *Power and Resistance in the New World Order*, Palgrave Macmillan UK, 2002, 58.

²⁶ Robert W. Cox „Gramsci, hegemony, and international relations“, Kn. Robert W. Cox, Timothy J. Sinclair, *Approaches to World Order*, Cambridge University Press, 1996, 124-143.

²⁷ Ten pat.

²⁸ Stephen Gill, *Power and Resistance in the New World Order*, Palgrave Macmillan UK, 2002, 58.

²⁹ Robert W. Cox „Gramsci, hegemony, and international relations“, Kn. Robert W. Cox, Timothy J. Sinclair, *Approaches to World Order*, Cambridge University Press, 1996, 124-143.

vienpusių įtakų.³⁰ Prisiminkime, kad, kalbant apie istorinius blokus išsiaiškinome, jog šių trijų jėgų sutarimas reiškia istorinio bloko stabilumą. Cox istorinių struktūrų metodą taiko trims lygmenimis: socialinių jėgų, valstybių formų ir pasaulio tvarkos. Visi šie lygmenys turi tokią pačią tarpusavio dinamiką kaip ir pirmasis trejetukas. Taip pat svarbu tai, kad kiekvieną minėtą tarptautinį elementą atskirai sudaro būtent idėjos, materialinės galimybės ir institucijos.³¹ Taigi, kiekvienas tarptautinis elementas (t.y. kiekvienas pokytis tarptautinėje erdvėje) yra formuojamas būtent šių pagrindinių jėgų. Trys jėgų konfigūracijos lygmenys leidžia plačiai analitiškai pažvelgti į tarptautinius santykius ir pasaulyje vykstančius procesus. Richard Falk, rašydamas apie Robert W. Cox, teigia, kad Cox sėkmingai meta iššūkį struktūralizmui ir jo nesugebėjimui pastebėti istorinės dinamikos: kaip dabartis virsta istorija, kokie galimi ateities vystymosi scenarijai.³² Istorinių struktūrų metodas ir kritinės teorijos prieiga leidžia atsiriboti nuo tam tikrų išankstinių nusistatymų, kurie potencialiai riboja gebėjimą pastebėti problemos ar įvykių esmę. Spręsdami paradoksą, neatsižvelgiant į laiką ir erdvę, mes preziumuojame, kad egzistuojame nekintančioje realybėje, todėl negalime pastebėti tos realybės pokyčių. Būtent remiantis Cox sukurtu modeliu bus įmanoma ne tik suprasti, kaip įvyko „Brexit“, bet ir pastebėti galimai platesnius pokyčius pasaulyje.

Šiame darbe metodas bus taikomas atskirai nagrinėjant kiekvieną jėgą ir analizuojant jų sąveiką bei perkeliant jėgų konfigūraciją į minėtus tris lygmenis. Kalbant teoriškai, analizuojant jėgų ir jų sintezės kaitos apraiškas „Brexit“ atvejo analizėje, pirmiausia bus bandoma suprasti, kodėl egzistuojanti istorinė struktūra nesugebėjo savęs išlaikyti (kodėl įvyko „Brexit“), o analizuojant tris lygmenis bus bandoma prognozuoti, kaip šis istorinės struktūros pokytis gali paveikti tarptautinius santykius (kaip keisis socialinės jėgos, valstybių formos ir pasaulio tvarka).

1. SOCIALINIŲ JĖGŲ KONFIGŪRACIJA

1.1. Idėjos

Idėjos visuomet buvo stipri socialinė jėga, kurią dažnai ignoruodavo tradicinės tarptautinių santykių teorijos. Pavyzdžiui, realizme idėjos nėra nagrinėjamos dėl jų neapskaičiuojamumo: idėjos savaime nereiškia galios. Tuo tarpu kritinėje teorijoje idėjos yra lygiavertės kitoms socialinėms jėgoms, kurios bus aptariamos vėliau. Robert W. Cox idėjas išskiria į dvi dalis: idėjos gali pasireikšti *intersubjektyviomis reikšmėmis* arba *kolektyviniais įvaizdžiais*. Intersubjektyvios reikšmės – tai, kas

³⁰ Robert W. Cox „Social forces, states, and world orders“, *Millenium: Journal of International Studies*, Vol. 10, No. 2, 1981, 126-155.

³¹ Ten pat.

³² Richard Falk „On the legacy of Robert W. Cox“, *Globalizations*, Vol. 13, No. 5, 2016, 501-505.

vienija net ir labai skirtingus pasaulio žmones.³³ Intersubjektyvios reikšmės parodo bendrą žmonių suvokimą apie tam tikras institucijas ar praktikas: jų elgesį lemia bendras abstrakčių idėjų supratimas.³⁴ Taigi, tam tikra intersubjektyvi reikšmė, kuria dalijasi visi pasaulio žmonės, gali tapti paskata veikti: pavyzdžiui, bendras suvokimas, kad pasaulyje vyksta finansinė krizė ir sutarimas dėl tarptautinės ekonomikos veikslių ir įgalina tuos veiksmus. Tuo tarpu kolektyviniai įvaizdžiai gali būti priešinantis ir per priešpriešą sukurti alternatyvias struktūras.³⁵ Kolektyviniai įvaizdžiai – tai, ką turi tik tam tikros žmonių grupės.³⁶ Tai gali būti tam tikros baimės ar interesai, būdingi tik tam tikrai valstybei. Pavyzdžiui, suvokimas, kas yra didžiausia pasaulinė grėsmė skiriasi priklausomai nuo valstybės: vienoje valstybėse tai – Rusijos politika, kitose – klimato kaita, dar kitose – terorizmas.

Jei idėjos būna dviejų rūšių, turėtume visų pirma išsiaiškinti, kokios idėjos yra vienijančios (todėl pakankamai stiprios keisti egzistuojančią tvarką), o kurios – skiriančios (ir taip per savo kovą silpninančios egzistuojančią tvarką). Šiame skyriuje bus analizuojamos abiejų rūšių idėjų manifestacijos Jungtinėje Karalystėje: visų pirma bus nagrinėjama intersubjektyvi reikšmė – Jungtinės Karalystės švelnioji galia. Vėliau bus analizuojami kolektyviniai įvaizdžiai, būdingi tik Jungtinei Karalystei: imperialistinė praeitis ir britiškas euroskepticizmas.

Jungtinės Karalystės švelnioji galia yra bene stipriausias šios valstybės ginklas. 2016-aisiais ši valstybė užėmė antrąją vietą pasaulyje pagal švelniosios galios indeksą nusileidusi tik JAV, o prieš metus, 2015-aisiais, puikavosi pirmąją vietą.³⁷ Švelnioji galia tradiciškai (pagal klasikinį Joseph Nye apibrėžimą) reiškia, kad „valstybė gali priversti kitas valstybes elgtis taip, kaip ji nori, naudojant ne prievartą, o patrauklumą“.³⁸ Švelniąją galią sudaro įvairūs elementai: stiprūs pasaulinio garso universitetai, įžymybės, valstybės simboliai, kultūra, mokslas ir t.t. Jungtinės Karalystės atveju švelniąją galią galima laikyti intersubjektyvia reikšme, o tai ypač svarbu šiai analizei: tai rodo, kad Jungtinės Karalystės švelnioji galia buvo viena iš „Brexit“ įgalinusių jėgų. Švelniąją galią galima laikyti intersubjektyvia reikšme ir todėl, kad, visų pirma, švelnioji galia vienija, ji yra visuotinai pripažįstama ir apima didžiąją dalį pasaulio populiacijos. Tam tikri požymiai, pagal kuriuos valstybė yra atpažįstama pasaulyje, yra universalūs (pavyzdžiui, vėliava, kalba, valstybės vadovas, kiti valstybiniai simboliai).

³³ Robert W. Cox „Social forces, states, and world orders“, *Millenium: Journal of International Studies*, Vol. 10, No. 2, 1981, 126-155.

³⁴ Anthony Leysens, *The Critical Theory of Robert W. Cox: Fugitive or Guru?*, Palgrave Macmillan UK, 2008, 48-49.

³⁵ Robert W. Cox „Social forces, states, and world orders“, *Millenium: Journal of International Studies*, Vol. 10, No. 2, 1981, 126-155.

³⁶ Anthony Leysens, *The Critical Theory of Robert W. Cox: Fugitive or Guru?*, Palgrave Macmillan UK, 2008, 49.

³⁷ „The Soft Power 30“ reitingas <<http://softpower30.portland-communications.com/ranking/>> [Žr. 2017-04-08]

³⁸ G. John Ikenberry, „Capsule Review: Soft Power: The Means to Success in World Politics by Joseph S. Nye“, *Foreign Affairs*, May/June 2004 <<https://www.foreignaffairs.com/reviews/capsule-review/2004-05-01/soft-power-means-success-world-politics>> [Žr. 2017-04-08]

Niekas pasaulyje nekvestionuoja simbolių, susijusių su Jungtine Karalyste: netgi mėgstama juokauti, kad tai viena iš nedaugelio pasaulio valstybių, neturinčių nepriklausomybės dienos, nes visos kitos valstybės išsilaisvino nuo Jungtinės Karalystės. Todėl šios valstybės simbolių ir palikimo yra visame pasaulyje, ir jis siejamas būtent su šia buvusia imperine galia. Jungtinė Karalystė šiuos universalius požymius puikiai išnaudoja savo švelniosios galios didinimui. Pavyzdžiui, Jungtinės Karalystės vėliava (vadinamoji *Union Jack*) yra viena labiausiai atpažįstamų vėliavų pasaulyje. Ji dažnai naudojama mados industrijoje, interjere, mene. Jungtinės Karalystės vėliavą galima pamatyti inkorporuotą ir Australijos, Naujosios Zelandijos ir kitų Sandraugos valstybių vėliavose. Taip pat galima tik stebėtis, kaip XXI-ajame amžiuje karalienė Elžbieta II-oji, dar vienas Jungtinės Karalystės simbolis, vis dar techniškai yra ne tik mažyčių valstybių Karibų jūroje (pvz., Bahamų, Barbadoso, Jamaikos) ir Ramiajame vandenyne (pvz., Tuvalu, Saliamono salų), bet ir tokių valstybių kaip Australija, Kanada bei Naujoji Zelandija monarchė. 2017-aisiais Jungtinės Karalystės suvereną tuo pat metu yra ir dar 15 valstybių *de facto* suvereną. Teisiškai, žinoma, tai beveik nieko nereiškia, tačiau idėjų prasme šis faktas yra įspūdingas: nė viena pasaulio valstybė šiuo faktoriumi neprilysta Jungtinei Karalystei. Monarchija yra bene pagrindinis šalies švelniosios galios elementas: 2015-ųjų metų duomenimis monarchija buvo vertinama 57 milijardais svarų sterlingų, tais pačiais metais monarchijos indėlis į Jungtinės Karalystės biudžetą viršijo vieną milijardą svarų sterlingų.³⁹ Susidomėjimas karališkąja šeima auga su kiekvienu nauju karališkuoju kūdikiu, vestuvėmis ar skandalais. Su monarchija susiję įvykiai, tokie kaip Elžbietos II karūnavimas, princų ir princesių vestuvės užima solidžias vietas viso pasaulio televizijų reitinguose. Nenuostabu, kad ši sena, ilgaamžė, dažnai nostalgiją istorijai ir senovei kelianti institucija turi begales gerbėjų visame pasaulyje, o socialiniai tinklai visa tai tik paaštrina. Jungtinės Karalystės švelnioji galia toliau tvirtai laikosi visų reitingų viršūnėse.

Vienas iš Jungtinės Karalystės *think tank*’ų „FutureBrand“ analizuoja pasaulio valstybes kaip prekinis ženklus: jei valstybė suvokiama kaip prekės ženklas, ji lengviau atpažįstama pasaulyje ir turi didesnius šansus sulaukti investicijų, turistų ir rekomendacijų.⁴⁰ Tai šiek tiek kitoks požiūris, tačiau labai glaudžiai susijęs su švelniąja galia: tiesiog požiūris į valstybę kaip į prekės ženklą įtraukia daugiau kintamųjų, tokių kaip tam tikrų įmonių ar organizacijų asocijavimas su tam tikra valstybe (pvz. Švedija ir „Ikea“). Anot „FutureBrand“ tyrimo, pasaulio žmonės Jungtinę Karalystę labiausiai sieja su istoriniais

³⁹ Lianna Brinded „Britain's Royal Family contributes a lot less to the UK economy than you think“, *Business Insider*, 2015-09-04 <<http://www.businessinsider.com/the-queen-and-the-uk-royal-family-contribution-to-the-uk-economy-2015-9>> [Žr. 2017-04-08]

⁴⁰ „What does Brexit mean for the future of Brand UK and its largest organisations?“, *FutureBrand*, 2016-06-24 <<http://www.futurebrand.com/news/2016/what-does-brex-it-mean-for-the-future-of-brand-uk-and-its-largest-organisations>> [Žr. 2017-04-08]

interesai, o dažniausiai minimi žodžiai, kalbant apie šią šalį – „istorija“, „kultūra“, „kalba“, „pagarba“.⁴¹ Reikia atkreipti dėmesį, kad visi šie žodžiai, kuriais pirmiausia apibūdinama Jungtinė Karalystė, simbolizuoja tvirtumą, ilgalaikiškumą, stabilumą. Taip valstybė yra matoma ir universaliai suvokiama – nepajudinama, nepakeičiama, tvirta ir stabili. Labai svarbu yra tai, kad tyrime pabrėžiama, jog Jungtinės Karalystės identitetas niekaip nesusijęs su naryste ES: kaip ir Norvegijos bei Šveicarijos atvejais, prekės ženklo suvokimas apie Jungtinę Karalystę yra stiprus dėl vidinių valstybės faktorių ir yra siejamas būtent su jais, o ne su europietiškais simboliais.⁴² Taigi, galima daryti išvadą, kad prie „Brexit“ referendumo rezultatų dalinai prisidėjo Jungtinės Karalystės tvirta švelnioji galia: ji palaipsniui tik stiprėjo, ji yra susijusi ne su Europos Sąjunga, o su šalies vidiniais ir labai stabiliais resursais, tokiais kaip istorinė praeitis, monarchija, puikūs universitetai, gilios tradicijos. Tai padėjo įgalinti britų savęs, kaip individualios, stiprios ir pajėgios valstybės, suvokimą, kitaip tariant pasakyti, kad britai yra stiprūs iš savęs, o ne iš išorės.

Kita idėjų jėgos sudedamoji dalis – kolektyviniai įvaizdžiai. „Brexit“ atveju derėtų aptarti Jungtinės Karalystės imperinę praeitį. Kodėl tai galima laikyti kolektyviniu įvaizdžiu? Nes tai susiję jau ne su viso pasaulio žmonių suvokimu, o su britų savęs, kaip valstybės ir žmonių grupės, savęs identifikavimu. Pasaulyje dažnai ginčijamasi, ar Jungtinė Karalystė tebėra didžioji valstybė, o ekonomine, karine bei politine galia ši šalis jau seniai nusileidžia kitoms šalims. Teritorine prasme valstybė taip pat prarado labai daug – iš imperijos, kadaise valdžiusios visą Indiją ir begalę įvairių teritorijų visame pasaulyje, liko kiek daugiau nei viena sala. Jungtinė Karalystė pasaulyje nebėra suvokiama kaip imperija, netgi, ko gero, atvirkščiai – dažniau prisimenamos prarastos kolonijos ir įtakos zonos. Tačiau 2016-aisiais atlikta „YouGov“ apklausa netgi parodė, kad daugiau nei 40 procentų britų didžiuojasi Britų imperija ir kolonijistine praeitimi.⁴³ Bet kolektyvinis įvaizdis – tai ne tam tikrų individualių suvokimų kompiliacija, o vyraujantis nuoseklus mentalinis tipas.⁴⁴ Tai reiškia, kad dėmesį reikėtų atkreipti ne į individualias nuomones, o į bendrą tautos nuotaiką, kolektyvinį suvokimą apie tam tikrą reiškinių, šiuo atveju – kaip žmonių grupę (britai) suvokia save kaip kolektyvą. Nors ne visada sąmoningai, britai save suvokia kaip vis dar imperinę galią: mėgstama pabrėžti įtaką buvusiose kolonijose, per švelniosios galios priemones (kina, muziejus bei parodas ir kt.) palaikyti imperinį įvaizdį. Individualiai britai gali turėti įvairių nuomonių apie savo šalies praeitį, netgi nepritari kolonijistinei

⁴¹ Ten pat.

⁴² Ten pat.

⁴³ Jon Stone „British people are proud of colonialism and the British Empire, poll finds“, *The Independent*, 2016-01-19 <<http://www.independent.co.uk/news/uk/politics/british-people-are-proud-of-colonialism-and-the-british-empire-poll-finds-a6821206.html>> [Žr. 2017-04-08]

⁴⁴ Anthony Leysens, *The Critical Theory of Robert W. Cox: Fugitive or Guru?*, Palgrave Macmillan UK, 2008, 44.

politikai ir pripažinti tokios politikos sukeltus karus ir kitas tragiškas pasekmes, tačiau jų veiksmus ir sprendimus iš dalies lemia ta pati imperialistinė praeitis, kaip mentalinis tipas. Taigi, jei sutariame, kad imperialistinė praeitis yra kolektyvinis įvaizdis, galime nagrinėti, kaip šis kolektyvinis įvaizdis prisidėjo prie referendumo dėl išstojimo iš ES rezultatų.

Jungtinė Karalystė ir jos, kaip imperinės valstybės, kolektyvinis įvaizdis smarkiai paaštrėjo pastarajame dešimtmetyje ir galiausiai pasiekė kulminaciją balsavime dėl „Brexit“. Kokios sąlygos susiformavo, kad Jungtinė Karalystė grįžo prie savo, kaip imperijos ir didžiosios valstybės, suvokimo? Pirmiausia reikia prisiminti, kaip žlugo Britų imperija: jos nuosmukis prasidėjo su Antruoju pasauliniu karu ir baigėsi su dekolonizacija. Tiesa, dekolonizacija nėra baigtinis procesas, ypač valstybei, kurios monarchas vis dar yra ir 15 užjūrio teritorijų suverenas. Tačiau prasidėjus dekolonizacijai, o ypač po Indijos nepriklausomybės, Britų imperijos nebeliko. Kelias nebuvo lengvas: pakeliui buvo ir Sueco krizė, kolonijizmo pasispardymu galima laikyti ir Folklando karą. Galiausiai, 1997-aisiais, Kinijai atiduotas Hong Kongas, ir tai simboliškai pažymėjo imperijos pabaigą.⁴⁵ Visi šie procesai vyko sąlyginai visai neseniai, todėl britų imperinis mąstymas gajus ir šiandien. Be to, dekolonizacija prasidėjo po britų pergalės (buvimo laimėtojų pusėje) Antrajame pasauliniame kare: nugalėtojai paprastai neturėdavo atiduoti savo teritorijų, o šiuo atveju nugalėtojai prarado visą imperiją. Britų požiūris į savo imperinę praeitį išties yra dvejopas ir nenuoseklus, tai galima matyti ir iš skirtingų premjerų pasisakymų: 1997-aisiais tuometis Ministras Pirmininkas Tony Blair viešai atsiprašė airių tautos už Britanijos XIX ir XX amžių užsienio politiką bei pasmerkė savo šalies vaidmenį Afrikos vergų prekyboje; tuo tarpu David Cameron, nors ir pripažino Jungtinės Karalystės praeities klaidas, pareiškė, kad britai turėtų labiau švęsti ir didžiuotis savo istorija.⁴⁶ Toks nevienareikšmis požiūris į savo istoriją bei dualizmas tarp pergalės/pralaimėjimo, pasididžiavimo/gėdos, didžiosios valstybės/žlugusios imperijos ir yra britų kolektyvinis imperialistinis įvaizdis.

Kitas svarbus Jungtinės Karalystės kolektyvinis įvaizdis – euroskepticizmas, daręs įtaką „Brexit“ turbūt netgi labiau nei švelnioji galia ir imperialistinė praeitis. Euroskepticizmas kaip kolektyvinis įvaizdis nėra naujas reiškinys, o pastaruoju metu tai tapo Jungtinės Karalystės skiriamuoju bruožu. Euroskepticizmą galime laikyti kolektyviniu įvaizdžiu, nes jis yra ypač būdingas tik tam tikrai žmonių grupei (t.y. britams): nors statistiškai yra valstybių, kurios dar nepalankiau žiūri į ES⁴⁷, būtent

⁴⁵ Piers Brandon, *The Decline and Fall of the British Empire 1781-1997*, Random House, 2007, 660.

⁴⁶ James Kirkup „David Cameron: Britain caused many of the world's problems“, *The Telegraph*, 2011-04-05 <<http://www.telegraph.co.uk/news/politics/david-cameron/8430899/David-Cameron-Britain-caused-many-of-the-worlds-problems.html>> [Žr. 2017-04-08]

⁴⁷ Bruce Stokes „Euroskepticism Beyond Brexit“, *PewResearchCenter*, 2016-06-07 <<http://www.pewglobal.org/2016/06/07/euroskepticism-beyond-brexit/>> [Žr. 2017-04-21]

britams yra klijuojama didžiausių euroskeptikų etiketė. Pavyzdžiui, prancūzai visose amžiaus grupėse nepalankiau nei britai vertina ES⁴⁸, bet jie tradiciškai suvokiami kaip proeuropietiška valstybė. Tai gali būti dėl to, kad prancūzai buvo vieni iš ES įkūrėjų, tuo tarpu britai prie ES prisijungė tik 1973-aisiais, vedami ekonominių priežasčių. Narystė ES Jungtinei Karalystei buvo paremta kaštų ir naudos analize, o ne emociniais ryšiais: šalis visuomet buvo artimesnė Jungtinėms Amerikos Valstijoms ir Tautų Sandraugos valstybėms.⁴⁹ Galima manyti, kad prie to prisidėjo ir anksčiau aptartas kolektyvinis įvaizdis – imperializmas. Ilgą laiką Jungtinė Karalystė buvo imperijos centras, tuo tarpu, susiejus save su ES, ji tapo tik viena iš konstrukto sudedamųjų dalių. Bet kokia politinė integracija skaudžiai kirsdavo per Jungtinės Karalystės išdidumą (t.y. aptartas idėjas) – šalis prie ES jungėsi ne dėl statuso (kaip intersubjektyvios reikšmės) silpnumo, o dėl ekonominių problemų, kurios vėliau buvo išspręstos, todėl ji ėmė gręžtis atgal į tą erdvę, kurioje jos statusas buvo emociškai aukštesnis ir skeptiškai vertinti erdvę, su kuria susisaistė iš apskaičiavimo. Euroskepticizmas ypač sustiprėjo valdant Ministrei pirmininkei Margaret Thatcher (1979-1990). Ji ES matė kaip politizuotą prancūzų ir vokiečių projektą. 1988-aisiais Europos koledže Briugėje, sakydama kalbą, Thatcher aiškiai išdėstė savo, ir, galima sakyti, visos šalies nuostatas bendrijos atžvilgiu. Ji teigė, kad „Europos bendrija yra viena Europos identiteto manifestacija, bet ne vienintelė“⁵⁰ ir kad „galios centralizavimas Briuselyje ir paskirtųjų biurokratų sprendimų priėmimas nėra būtina artimesnio bendradarbiavimo sąlyga“.⁵¹ Įspūdingoje kalboje Thatcher pabrėžė, kad Europos šalių bendradarbiavimas yra labai svarbus ir reikalingas, tačiau dėl to neturėtų kentėti valstybių suverenitetas.⁵² Taigi, šioje kalboje Thatcher įvardijo viską, kuo apibūdinamas britų kolektyvinis įvaizdis – euroskepticizmas. Britai nėra linkę izoliuotis, jie tiesiog siekė kitokių tikslų, nei likusi ES. Britai nesiekia nusigręžti nuo Europos, o jų euroskepticizmas susijęs su neigiamu požiūriu į galios centralizavimą Briuselyje, pragmatizmu (t.y. ekonominiu bendradarbiavimu) ir suvereniteto išsaugojimu. Britų euroskepticizmas, kartu su imperialistine praeitimi, kaip kolektyviniai įvaizdžiai formavo britų suvokimą ir požiūrį į tolimesnę narystę ES.

Apibendrinant galima teigti, kad trys pagrindinės idėjos prisidėjo prie „Brexit“: ypač stipri Jungtinės Karalystės švelnioji galia, kuri pasaulyje veikia kaip intersubjektyvi vienijanti reikšmė, bei Jungtinės Karalystės imperinė praeitis kartu su euroskepticizmu (kolektyviniai įvaizdžiai): imperinė praeitis įgalina savęs, kaip didžios ir galingos imperijos, suvokimą, taip išskirdamas Jungtinę Karalystę

⁴⁸ Ten pat.

⁴⁹ „The roots of Euroscepticism“, *The Economist*, 2016-03-12 <<http://www.economist.com/news/britain/21694557-why-britons-are-warier-other-europeans-eu-roots-euroscepticism>> [Žr. 2017-04-21]

⁵⁰ Margaret Thatcher „Speech to the College of Europe“, 1988-09-20 <<http://www.margaretthatcher.org/document/107332>> [Žr. 2017-04-21]

⁵¹ Ten pat.

⁵² Ten pat.

iš bendro Europos Sąjungos konteksto, o euroskepticizmas, veikdamas kartu, formuoja atmetimo reakciją į ES ir jos sprendimus. Veikiant šioms idėjoms stiprėjo noras keisti egzistuojančią Jungtinės Karalystės vietą pasaulyje, kas galiausiai, padedant ir kitoms jėgoms, įvyko.

1.2. Materialinės galimybės

Materialinės galimybės, anot Robert W. Cox, gali būti ir produktyvios (pavyzdžiui, gamyba), ir destruktivos (pavyzdžiui, karinė galia⁵³). Cox visas materialines galimybes skirsto į dvi dalis: dinamišką ir akumuliuotą.⁵⁴ Dinamiškosios materialinės galimybės egzistuoja kaip technologijos ir organizacinės galimybės, pavyzdžiui, pasiruošimas pasaulio ekonomikos pokyčiams ir sugebėjimas juos valdyti. Tuo tarpu akumuliuotosios materialinės galimybės yra, paprastai tariant, sukauptas turtas: pats Cox atkreipia dėmesį į gamtinius išteklius, pramonę ir ginkluotę.⁵⁵ „Brexit“ atveju materialinės Jungtinės Karalystės galimybės taip pat suvaidino labai reikšmingą vaidmenį. Šiame skyriuje bus nagrinėjamos dvi materialinių galimybių formos. Visų pirma, dinamiškosios materialinės galimybės: jas apibūdinti vienu žodžiu ar viena sąvoka išties labai sudėtinga, o kritinės teorijos atstovų literatūros analizė rodo, kad ši sritis nėra detaliai nagrinėjama ir sunku pasakyti, ką Robert W. Cox išties turėjo omeny. Priešpriešinant su akumuliuotomis galimybėmis, kurios, kaip sako pati sąvoka, rodo į akumuliuotą kapitalą (t.y. apčiuopiamus faktorius), dinamiškąsias galimybes greičiausiai turėtume suvokti kaip kažką neapčiuopiamo, o kalbant apie neapčiuopiamus materialius rodmenis, svarbiausias iš jų, žinoma, yra rinka. Todėl šioje analizėje kaip dinamiškoji materialinė galimybė bus nagrinėjama Jungtinės Karalystės rinka bei jos pokyčiai: bus bandoma parodyti, kaip šie rinkos pokyčiai formavo britų suvokimą. Kaip jau minėta, akumuliuotosios galimybės yra daug aiškiau apibrėžtos, todėl bus nagrinėjama Jungtinės Karalystės ekonomika ir karinė galia.

Žodis „rinka“ *Cambridge Dictionary* turi du apibrėžimus. Visų pirma tai yra žmonės, kurie gali norėti ką nors pirkti arba pasaulio vieta, kurioje kažkas parduodama. Antrasis apibrėžimas sako, kad rinka – tam tikrų produktų mainai. Kuo ypatinga Jungtinės Karalystės rinka (plačiąja prasme), sudariusi galimybes įvykti „Brexit“ referendumui? Atsakymas slypi pateiktuose apibrėžimuose. Galima teigti, kad tam tikra dinamika Jungtinės Karalystės rinkoje sudarė palankias sąlygas būtent čia vystytis atsiskyrimo nuo ES idėjoms: (1) Žmonės, t.y. imigracijos sukeltos problemos darbo rinkoje; (2) Vieta, t.y. specifinės

⁵³ Anthony Leysens, *The Critical Theory of Robert W. Cox: Fugitive or Guru?*, Palgrave Macmillan UK, 2008, 48.

⁵⁴ Robert W. Cox „Social forces, states, and world orders“, *Millenium: Journal of International Studies*, Vol. 10, No. 2, 1981, 126-155.

⁵⁵ Ten pat.

problemos vidaus rinkoje; (3) Mainai, t.y. liberalizmo ir globalizacijos sukeltos problemos. Panagrinėkime viską nuosekliai.

Kalbant apie imigracijos sukeltas problemas darbo rinkoje, svarbu turėti omeny, kad pasaulio ekonomika yra itin globalizuota, todėl pastarosios ekonominės krizės paveikė didžiąją pasaulio, tuo pačiu ir Europos, dalį. Vargingesnės Europos Sąjungos valstybės, buvusios Rytų bloko narės, krizes išgyveno skaudžiai, o tai, žinoma, dar labiau paskatino ir taip didelę emigraciją į Vakarų Europą. Žiūrint į imigracijos statistiką Jungtinėje Karalystėje, galima pastebėti, kad ji tik augo: 2007-aisiais imigracija iš Europos Sąjungos valstybių pasiekė piką, vėliau stabilizavosi ir vėl ėmė augti nuo 2013-ųjų. Svarbu atkreipti dėmesį, kad svarbiausia imigracijos priežastis – darbas. Dar svarbiau – dauguma (63 procentai) imigrantų iš ES valstybių Jungtinę Karalystę rinkosi būtent dėl darbo, kai tuo tarpu iš kitų valstybių dauguma imigrantų (73 procentai) atvyko dėl studijų (2006 – 2016 m. statistika).⁵⁶ Kadangi dauguma darbo migrantų yra iš ES valstybių, būtent jų pigi, bet legali darbo jėga skaudžiausiai smogė vietiniams, daugiausia nekvalifikuotiems, bedarbiams: galiausiai jie dėl savo nesėkmingų darbo paieškų pradėjo kaltinti būtent ES plėtrą. Ypač akivaizdžiai neapykanta pasireiškė pirmaisiais mėnesiais po „Brexit“ referendumo: padaugėjo užpuolimų ir agresijos tautiniu pagrindu prieš lenkus, lietuvius ir kitus imigrantus iš naujų ES valstybių. Už pasitraukimą iš ES dažnai buvo agituojuama šūkiu, neva imigrantai užima britų darbo vietas. Likus penkioms savaitėms iki „Brexit“ referendumo, pasirodė duomenys, kad Jungtinėje Karalystėje dirba rekordiškai daug – 2,1 milijonas – darbuotojų iš kitų ES valstybių (2013-aisiais šis skaičius buvo 1,3 mln.).⁵⁷ Analitikai teigia, kad, nors imigrantai ir užima darbo vietas, jie taip pat moka mokesčius, be to, įsidarbinusių britų skaičius per tą patį periodą taip pat augo.⁵⁸ Tačiau britai, niekaip negaunantys nekvalifikuoto darbo, yra linkę kaltinti imigrantus, o tuo kaip argumentu naudojasi euroskeptikai.

Nedarbingumo lygis Jungtinėje Karalystėje yra vienas žemiausių ne tik tarp ES valstybių, bet ir šalies istorijoje,⁵⁹ ⁶⁰ o dėl užimtų darbo vietų su imigrantais kaunasi tik maža visuomenės dalis, todėl galima teigti, kad darbo rinka viena savaimė turbūt nekeltų jokių pokyčių socialinėse jėgose, jei nesulauktų pastiprinimo. Čia į „pagalbą“ ateina Jungtinės Karalystės vidaus rinkos problemos. Jas galima

⁵⁶ „Migration Statistics Quarterly Report“, *Office for National Statistics*, 2016 m. gruodis <<https://www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/populationandmigration/internationalmigration/bulletins/migrationstatisticsquarterlyreport/dec2016>> [Žr. 2017-04-08]

⁵⁷ Alan Travis „Are EU migrants really taking British jobs and pushing down wages?“, *The Guardian*, 2016-05-20 <<https://www.theguardian.com/politics/2016/may/20/reality-check-are-eu-migrants-really-taking-british-jobs>> [Žr. 2017-04-08]

⁵⁸ Ten pat.

⁵⁹ „Unemployment rates, seasonally adjusted“, *Eurostat*, 2017 m. vasaris <[http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/File:Unemployment_rates_seasonally_adjusted_February_2017_\(%25\)_F2.png](http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/File:Unemployment_rates_seasonally_adjusted_February_2017_(%25)_F2.png)> [Žr. 2017-04-08]

⁶⁰ „Unemployment“, *Office for National Statistics* <<https://www.ons.gov.uk/employmentandlabourmarket/peoplenotinwork/unemployment>> [Žr. 2017-04-08]

išvardinti kelias: nekilnojamojo turto kainos ir rinkos problemos, pašalpų klausimas, viešosios paslaugos. Mažstant kompleksiskai, galima vėl kaltinti imigrantus, kurių dalis gyvena iš socialinių pašalpų bei užkrauna papildomą našta viešųjų paslaugų sektoriui. Bet vidaus rinkos problemos veikia labiau kaip katalizatorius, paaštrinant gilesnes problemas. „Leave“ kampanijos atstovai bandė išnaudoti vidaus rinkos problemas savo naudai, kaltindami tuo ES (tokiais šūkiomis kaip „atgaukime kontrolę“), tačiau statistika nevienareikšmė: nuo 2012-ųjų pašalpų gavėjų skaičius stabiliai krenta⁶¹, bet Jungtinės Karalystės nekilnojamojo turto kainos taip pat stabiliai auga ir, rodos, vis muša naujus rekordus. Ypatingai ši problema matoma Centriniam Londone, turtingose zonose, kuriose net 32 procentai būsto pirkėjų yra užsieniečiai.⁶² Užsienio piliečiai, perkantys nekilnojamąjį turtą Jungtinėje Karalystėje, dažniausiai tai daro dėl investicijų ir patys Jungtinėje Karalystėje nereziduoja.⁶³ Tokios investicijos sukuria nenormaliai dideles nekilnojamojo turto kainas ir iškraipo rinką. Vidutinė būsto kaina Jungtinėje Karalystėje 7,6 karto viršija vidutinį metinį atlyginimą; prestižiniuose Londono Chelsea ir Kensington rajonuose proporcija kyla iki 38,5. Nuo 1997-ųjų šis skaičius yra išaugęs tris kartus.⁶⁴ Londono Goldsmith's universiteto atliktas tyrimas atkreipia dėmesį, kad dėl to vyksta ir pigesnių Londono rajonų gentifikacija – tradicinis elitas iš savo įprastų rajonų keliasi į pigesnius, taip pakeldamas jų vertę ir būsto kainas, todėl net ir būstai buvusiuose pigiausiuose Londono rajonuose dažnam žmogui yra neįperkami.⁶⁵ Taigi, besitęsianti būsto kainų krizė Jungtinėje Karalystėje smarkiai prisideda prie protekcionizmo siekio: britai savo valstybėje vis labiau neįstengia nusipirkti būsto ir dėl to yra linkę kaltinti vadinamuosius „globalius turtuolius“ (angl. *global super-rich*), kurie į jų šalį žiūri kaip į galimybę investicijai, išpūsdami nekilnojamojo turto kainas iki neregėtų aukštumų.

Didžiausios problemos matomos kalbant apie mainus, t.y. globalią rinką ir jos sukeltas problemas. Anot Ann Pettifor, kartu su „Brexit“ britai atmetė ydingą liberalųjį ekonominį modelį, kai rinka tampa vis labiau nereguluojama, todėl sunku prognozuoti ir suvaldyti krizes. Pasak jos, visos minėtos vidaus ir darbo rinkos problemos yra išprovokuotos „liberaliojo fundamentalizmo“, kuris vedė į krizes ir skolas, kol galiausiai, pastarąjį dešimtmetį, ekonomistai vėl grįžo prie griežtos reguliacijos

⁶¹ „Total Claimant count SA (UK) – thousands“, *Office for National Statistics*, <<https://www.ons.gov.uk/employmentandlabourmarket/peoplenotinwork/outofworkbenefits/timeseries/bcjd/unem>> [Žr. 2017-04-08]

⁶² Christopher Murphy, Cassie Barton „Foreign Investment in UK Residential Property“, *House of Commons Library Briefing Paper*, Number 07723, 2016-10-03.

⁶³ Ten pat.

⁶⁴ Rupert Jones „Average house price at 7.6 times annual salary, official figures show“, *The Guardian*, 2017-03-17 <<https://www.theguardian.com/money/2017/mar/17/average-house-price-times-annual-salary-official-figures-ons>> [Žr. 2017-05-13]

⁶⁵ Matthew Taylor, Tom Phillips „London mayor launches unprecedented inquiry into foreign property ownership“, *The Guardian*, 2016-09-30 <<https://www.theguardian.com/cities/2016/sep/29/london-mayor-sadiq-khan-inquiry-foreign-property-ownership>> [Žr. 2017-05-13]

(angl. *austerity*).⁶⁶ Tokia politika buvo vykdoma ir daugumoje ES valstybių krizių metu bei stipriai apskartino mažiau uždirbančių žmonių gyvenimus. Stephen Gill ir David Law teigia, kad istoriškai rinkos visada buvo vienaip ar kitaip reguliuojamos ir saugomos, tačiau kartu su technologijomis atsiradus kapitalo mobilumui, šalys ėmė tarpusavyje varžytis dėl tiesioginių investicijų ir kapitalo pritraukimo, ir tai išprovokavo tarptautinių kapitalo ir investicijų barjerų mažėjimą ir rinkos globalizaciją.⁶⁷ Robert W. Cox atkreipia dėmesį, kad anksčiau kiekvienos valstybės prioritetas visuomet buvo valstybės vidaus gerovė, o kartu su globalizacija šis prioritetas pasikeitė. Naujuoju prioritetu tapo vidaus rinkos prisitaikymas prie pasaulinės rinkos – pasaulio rinka tapo „pagrindiniu vystymosi determinantu“.⁶⁸ Tą pabrėžia ir Ann Pettifor: ji teigia, kad „Brexit“ referendumas buvo britų nepasitenkinimo globalizuota rinka manifestacija, reprezentuojanti „pamirštą“, sunkiai besiverčiančią visuomenės dalį. „Brexit“, pasak Pettifor, yra „socialinės savignyos nuo pinigų, prekybos ir darbo rinkų savireguliacijos forma“.⁶⁹ Svarbu prisiminti, kad ES savyje talpina visą liberalios, laisvos rinkos svajonę. Britai, pamatę tokios laisvos bendros rinkos krizę ir jos padarinius, galimai pakeitė savo suvokimą ir pradėjo mąstyti kiek kitokiomis kategorijomis, kurios prasilenkia su pagrindiniais ES tikslais. Kartu su referendumo rezultatais jie susikūrė prielaidas iš naujo derėtis dėl laisvos prekybos sutarčių, atskirai nuo ES vystyti prekybą su didžiaisiais partneriais, tokiais kaip JAV ar Kinija, taip pat savarankiškai keisti įstatymų bazę ir reguliuoti savo rinką.

Jei išsiaiškinome, kad dinamiškosios materialinės galimybės socialiniuose santykiuose užėmė labiau destruktivią poziciją, t.y. kėlė nepasitenkinimą, tai akumuliuotosios materialinės galimybės veikė priešingai. Akumuliuotąsias galimybes vertiname kaip sukauptą materialinę Jungtinės Karalystės galią, t.y. ekonominę ir karinę galią. Nepaisant aprašytųjų rinkos problemų, Jungtinė Karalystė šiuo metu yra penktoji pagal dydį pasaulio ekonomika, kurios bendrasis vidaus produktas sudaro 2,8 trilijonus JAV dolerių.⁷⁰ Tokie skaičiai įspūdingi, nes pirmąsias dvi vietas reitinge užima pasaulio ekonomikos gigantės JAV ir Kinija, o trečią ir ketvirtą vietas – atitinkamai Japonija ir Vokietija, kurios yra technologijų rinkos milžinės. Tuo tarpu Jungtinė Karalystė, atrodo, neturėdama jokios apčiuopiamos priežasties (nei dydžio, nei išskirtinės kurio nors pramonės sektoriaus kontrolės), sugeba laikytis ekonomikos reitingų viršūnėse. Jei kalbėtume apie karinę galią, Jungtinė Karalystė taip pat yra vienas pagrindinių žaidėjų pasaulyje. Ji yra Jungtinių Tautų Saugumo Tarybos nuolatinė narė, priklauso

⁶⁶ Ann Pettifor „Brexit and its Consequences“, *Globalizations*, 14:1, 2017, 127-132.

⁶⁷ Stephen R. Gill, David Law „Global Hegemony and the Structural Power of Capital“, *International Studies Quarterly*, Vol. 33, No. 4, 1989, 475-499.

⁶⁸ Robert W. Cox „The global political economy and social choice“, Kn. Robert W. Cox, Timothy J. Sinclair, *Approaches to World Order*, Cambridge University Press, 1996, 191-208.

⁶⁹ Ann Pettifor „Brexit and its Consequences“, *Globalizations*, 14:1, 2017, 127-132.

⁷⁰ Worldbank, <<http://databank.worldbank.org/data/download/GDP.pdf>> [Žr. 2017-04-08]

stipriausiam pasaulyje kariniam NATO aljansui, o jos kariuomenė įvardijama kaip šešta stipriausia pasaulyje.⁷¹ Šioje analizės dalyje mes matome buvusią imperinę galią, vis dar išlaikančią didžiosios valstybės statusą. Jungtinės Karalystės, kaip pasaulinės galios, balsas daro didelę įtaką pasaulio politikai, o tai neabejotinai suteikia britams pasitikėjimo savimi.

Taigi, materialinių galimybių dėmuo taikant Robert W. Cox istorinių struktūrų metodą aiškiai parodo, kaip rinka ir kapitalas veikė kaip socialinė jėga, keitusi britų suvokimą ir paruošusi dirvą „Brexit“ referendumo rezultatams. Dviejų dalių analizė parodo, kad, viena vertus, britai šioje plotmėje labai pasitiki savimi ir savo balsu pasaulinėje arenoje (akumuliuotosios materialinės galimybės), bet tuo pačiu jaučiasi silpnesni dėl rinkos globalizacijos ir iš to kylančių problemų (dinamiškosios materialinės galimybės). Iš to galima daryti išvadą, kad būtent dinamiškosios materialinės galimybės išjudino stabilią struktūrą, kuri įsitvirtino dar Margaret Thatcher laikais: kaip rašo Gill ir Law, būtent *tečerizmo* doktrina sugebėjo įtikinti britus, kad laisva, kuo mažiau reguliuojama rinka ir neoliberalizmas yra tai, ko reikia Jungtinei Karalystei, siekiant ekonomikos augimo ir klestėjimo.⁷² Suvokimas, kad tečerizmas nėra vienintelis kelias gerovės link, smarkiai pakeitė socialinių jėgų dinamiką Jungtinėje Karalystėje.

1.3. Institucijos

Robert W. Cox institucijas apibūdina kaip galios santykių atspindžius: institucijos užtikrina, kad kolektyviniai įvaizdžiai sutaptų su šiais galios santykiais.⁷³ Institucijos gali būti hegemoninės arba nehegemoninės: hegemoninės institucijos remiasi konsensusu, t.y. skirtumus suvienija per kolektyvinius įvaizdžius, kurie yra konsensusas, ir taip užsitikrina legitimumą; tokiu atveju institucijos veikia tarsi esamos tvarkos stabilizatorius.⁷⁴ Nehegemoninės institucijos naudoja jėgą, prievartą bei neturi legitimumo.⁷⁵ Institucijos yra tam tikras idėjų ir materialinių galimybių mišinys, kuris gali paskatinti ir jų kaitą. Ilgainiui institucijos ima gyventi savo gyvenimą: arba jos virsta priešingų tendencijų mūšio lauku, arba jos išprovokuoja naujų institucijų, įkūnijančių kitokias tendencijas, kūrimąsi.⁷⁶ Taigi, pagal teorines prielaidas matyti, kad aptartos idėjos (švelnioji galia ir imperialistinė praeitis) bei materialinės galimybės (rinka ir kapitalas) turėjo būti palaikomos institucijų ir tuo pačiu,

⁷¹ Skye Gould ir Paul Szoldra „The 25 most powerful militaries in the world“, *Business Insider*, 2017-03-15 <<http://www.businessinsider.com/the-worlds-most-powerful-militaries-2017-3>> [Žr. 2017-04-08]

⁷² Stephen R. Gill, David Law „Global Hegemony and the Structural Power of Capital“, *International Studies Quarterly*, Vol. 33, No. 4, 1989, 475-499.

⁷³ Robert W. Cox „Social forces, states, and world orders“, *Millenium: Journal of International Studies*, Vol. 10, No. 2, 1981, 126-155.

⁷⁴ Timothy J. Sinclair „Robert W. Cox's Method of Historical Structures Redux“, *Globalizations*, 13:5, 2016, 510-519.

⁷⁵ Anthony Leysens, *The Critical Theory of Robert W. Cox: Fugitive or Guru?*, Palgrave Macmillan UK, 2008, 49.

⁷⁶ Robert W. Cox „Social forces, states, and world orders“, *Millenium: Journal of International Studies*, Vol. 10, No. 2, 1981, 126-155.

turint omeny, kad ryšys nėra vienpusis, institucijos keitė šias socialines jėgas. Šiame skyriuje bus aptariama Jungtinės Karalystės demokratija ir jos partijos ir bus atsakoma į klausimą, kas įvyko, kad institucijos Jungtinėje Karalystėje tapo ne esamos tvarkos palaikytojomis, o keliu į kaitą.

Britų demokratiją drąsiai galima vadinti viena seniausių ir stabiliausių institucijų pasaulyje. Dar 1215-aisiais su Didžiąja Laisvių Chartija (*Magna Carta*) Anglijoje buvo apribota absoliuti valdžia. Nuo XIII amžiaus Anglija, vėliau ir Jungtinė Karalystė, beveik be suklupimų ėjo link vis gilesnės demokratijos ir liberalizmo. Šalis niekada nebuvo okupuota, jai niekada nebuvo primetamos svetimos idėjos. Svarbu ir tai, kad Anglijoje, priešingai nei daugumoje tuometinių Europos valstybių, niekada neįsigalėjo absoliutizmas. Oliveris Kromvelis, XVII amžiuje po pilietinio karo tapęs diktatoriumi, valdžioje taip ir neįsitvirtino – po penkerių metų nuo valdžios perėmimo ir pasiskelbimo „lordų protektoriumi“ buvo nužudytas ir į Angliją grįžo monarchija. Tarpukariu, XX amžiaus pirmojoje pusėje, visai Europai linkstant į autokratiją, Jungtinė Karalystė vėl liko nuošalyje ir išlaikė stabilią demokratiją. Taigi, britų demokratiją galime laikyti hegemonine institucija: ji yra legitimi, remiasi konsensu bei palaiko egzistuojančios tvarkos stabilumą. Šioje vietoje socialinių jėgų pokyčius įžvelgti sunku, tačiau jie egzistuoja ir labiausiai yra susiję su požiūriu į ES. Pagal Cox prielaidas turėtume matyti, kaip demokratija išlaiko esamą tvarką, tačiau kas yra esama tvarka? Ar esama tvarka laikome daugiau nei 800 metų skaičiuojančią britų demokratiją, ar per 40 metų perkopusią britų narystę ES? Žinoma, galima manyti, kad šios dvi būsenos neprieštarauja viena kitai, tačiau britų sąmonėse situacija atrodo kiek kitaip. Valstybė, amžius iš amžių nepriklausomai vykdydžiusi savo politiką, o pastarąjį šimtmetį buvusi nugalėtoju ir „tiesos“ pusėje (abu pasauliniai karai, Šaltasis karas – britai nuolat kovojo su tuo, ką šiandien visas pasaulis laiko blogiu: nacizmu, komunizmu, diktatūromis), kartu su naryste ES buvo priversta atiduoti dalį savo ilgai auginto suvereniteto. Dabar pažvelkime į ES kaip į instituciją: ką tik atšventusi garbingą 60 metų jubiliejų, sudaryta iš 28 valstybių, prisidėjusi prie besitęsiančios taikos Europos žemyne. Tuo pačiu nuolat kaltinama demokratijos deficitu, primetanti savo taisykles ir reguliuojanti. Nesunku nuspėti, ką britai laiko legitimia valdžia. Jei išsiaiškinome, kad Jungtinės Karalystės demokratija – tvirta hegemoninė institucija, tai ES britams – visiškai nehegemoniška, t.y. jų suvokime neturi nei legitimumo, nei konsensuso. Vestminsteris prieš Briuselį – štai kaip britai mato savo Jungtinę Karalystę ir ES. Iš to kyla klausimas, kodėl britų suvokime šios dvi institucijos nėra suderinamos. Prisiminkime, kad Cox teigia, jog institucijos yra idėjų ir materialinių galimybių mišinys: visos darbe aptartos idėjos ir materialinės galimybės rodo, kaip britai mato save ir savo vietą pasaulyje. O britai save mato kaip seną, tvirtą, stabilią valstybę, buvusią imperiją (idėjos), vis dar išliekančią didžiąją galia (akumuliuotos materialinės galimybės). ES jie mato kaip problemų šaltinį (dinamiškos materialinės galimybės). Taigi, institucijos palaikė esamą tvarką. Tik britai esamą tvarką suvokė kaip „Jungtinė Karalystė – didžioji

galia“, o ne „Jungtinė Karalystė – ES narė“. Taip 2016-ųjų birželį demokratijos institucija Jungtinėje Karalystėje suveikė grynčiausia savo forma – referendumu, kuris įtvirtino socialinių jėgų grįžimą prie ankstesnės tvarkos.

Jokia demokratija neapsieina be skirtingų nuomonių, t.y. skirtingų partijų. Dėl mažoritarinės rinkimų sistemos Jungtinėje Karalystėje dominuoja dvi partijos: konservatorių ir leiboristų. Nors šiuo metu Vestminsteryje iš viso yra 12 skirtingų partijų atstovai, iš 650 vietų parlamente 330 (t.y. 50,8 proc.) užima konservatoriai ir 229 (35,2 proc.) – leiboristai. Likusios 10 partijų dalinasi 14 procentų vietų, tačiau iš jų dar išsiskiria Škotijos nacionalinė partija (angl. *Scottish National Party*), turinti 54 parlamentarus.⁷⁷ Pagrindinė kova rinkimuose, žinoma, vyksta tarp konservatorių ir leiboristų. Tačiau per pastaruosius rinkimus į parlamentą (2015 m.) daug diskusijų kilo dėl mažoritarinės rinkimų sistemos trūkumų ir netinkamumo vis heterogiškesnei britų visuomenei. Ryškiausias atvejis: UKIP (angl. *UK Independence Party*) šiuose rinkimuose surinko 12,6 proc. balsų, tačiau parlamente gavo vos vieną vietą (0,15 proc.).⁷⁸ Esant tokiai rinkimų sistemai nereikia surinkti daugumos balsų; tiesiog reikia surinkti jų daugiau, nei surenka kitos partijos. Analitikai atkreipia dėmesį, kad ši rinkimų sistema pasenusi, diskriminuoja mažesnes partijas ir yra nereprezentatyvi.⁷⁹ Natūralu, kad britų nepasitenkinimas rinkimų sistema augo: 57 procentai apklaustųjų 2015-aisiais pritarė, kad vietos parlamente turėtų būti skirstomos proporciškai (ir vos 9 procentai tam nepritarė).⁸⁰ Bob Jessop, rašydamas apie „Brexit“ priežastis, teigia, kad partijos Jungtinėje Karalystėje patiria reprezentacinę ir legitimumo krizę.⁸¹ Kalbant istorinių struktūrų metodo sąvokomis, partijos praranda pozicijas kaip hegemoninė institucija. Teoriškai, kaip jau buvo minėta, institucijos ilgainiui virsta arba prieštaraujančių idėjų mūšio lauku, arba išprovokuoja naujų institucijų kūrimąsi. Partijų institucionalizacija Jungtinėje Karalystėje nesudarė jokios galimybės pasireikšti kitokiai nei konservatorių ar leiboristų politikai, todėl situacija pasisuko naujų institucijų link – vienaip ar kitaip iškilo UKIP. Nors ir teturinti vieną vietą Vestminsteryje, ši partija Brexit scenoje veikė kitais kanalais, daugiausia per Europos Parlamentą ir savo lyderį Nigel Farage. Net neturėdami beveik jokių šansų konvenciniu būdu diriguoti Jungtinės Karalystės politikai, UKIP sugebėjo savo naudai

⁷⁷ Current State of the Parties <<http://www.parliament.uk/mps-lords-and-offices/mps/current-state-of-the-parties/>> [Žr. 2017-04-10]

⁷⁸ Jon Stone „There's now strong support for changing the voting system to proportional representation, new polling finds“, *The Independent*, 2015-12-16 <<http://www.independent.co.uk/news/uk/politics/proportional-representation-a6774976.html>> [Žr. 2017-04-10]

⁷⁹ Patrick Dunleavy, Chris Gilson „How unfair or disproportionate is the UK's voting system for general elections?“, *London School of Economics*, 2010-03-16 <<http://blogs.lse.ac.uk/politicsandpolicy/how-unfair-or-disproportionate-is-the-uk%E2%80%99s-voting-system-for-general-elections/>> [Žr. 2017-04-10]

⁸⁰ Jon Stone „There's now strong support for changing the voting system to proportional representation, new polling finds“, *The Independent*, 2015-12-16 <<http://www.independent.co.uk/news/uk/politics/proportional-representation-a6774976.html>> [Žr. 2017-04-10]

⁸¹ Bob Jessop „The Organic Crisis of the British State: Putting Brexit in its Place“, *Globalizations*, 14:1, 2017, 133-141.

pasitelkti šalyje veikiančias socialines jėgas ir tapti vienu iš „Brexit“ sinonimų. UKIP mokėjo britų balsus sukoordinuoti ir ištransliuoti taip garsiai, kad juos išgirdo tradicinės partijos: David Cameron prieš rinkimus, bet kokia kaina siekdamas pergalės, pažadėjo referendumą, kuris galiausiai lėmė Jungtinės Karalystės narystės ES ir premjero karjeros pabaigą. Kaip pastebi Bob Jessop, Cameron, dėl legitimumo ir tradicinių partijų krizių bei siekdamas sumažinti UKIP populiarumą, neteisingai įvertino situaciją ir pasiuntė savo partiją bei visą valstybę į miglotą ateitį.⁸² Tai, kas įvyko Jungtinėje Karalystėje, Pippa Norris ir Ronald F. Inglehart netgi vadina „šantažuojančiu spaudimu“.⁸³ Trumpai tariant, partijų legitimumo krizė įsiūbavo pokyčius institucijoje: UKIP sugebėjo pasinaudoti socialinių jėgų (idėjų ir materialinių galimybių) teikiamomis galimybėmis ir pasiekti sisteminių pokyčių kitų, pirmiausia premjero Camerono, rankomis. Žinoma, svarbu prisiminti, kad ryšys tarp institucijų ir kitų socialinių jėgų nėra vienpusis, todėl UKIP nebūtų iškilusi be pokyčių kitose jėgose, kurios jau buvo aptartos. UKIP tik sugebėjo jas išnaudoti instituciniame (partijų) lygmenyje.

Pabaigai grįžkime prie apibrėžimo: institucijos Robert W. Cox istorinių struktūrų metode yra galios santykių atspindžiai. Britų institucijos – demokratija ir partijos – puikiai atspindėjo galios santykių pokyčius. Valdžios legitimumas britams yra labai svarbus, tai rodo jų ilga demokratijos istorija. Legitimumo krizės ES ir partijose išprovokavo tai, kad britai ėmė ieškoti kažko, kas tinkamiau reprezentuotų jų matymą, t.y. jų idėjas ir materialines galimybes. Todėl jie ėmėsi keisti institucijas, o pirmasis žingsnis šioje kaitoje – „Brexit“, arba, kaip tai suvokia britai, suvereniteto susigrąžinimas.

Istorines struktūras sudaro trys jėgos: idėjos, materialinės galimybės ir institucijos. Visos jos buvo aptartos ir išnagrinėtos analizuojant „Brexit“ atvejį. Analizavome Jungtinėje Karalystėje veikiančias jėgas: švelniosios galios ir imperializmo idėjas, dinamišką (rinka) ir akumuliuotą (kapitalas) materialines galimybes bei institucijas (demokratija ir partijos). Šioje tyrimo dalyje buvo siekta parodyti, kokios jėgos galėjo suformuoti britų požiūrį į „Brexit“. Kadangi visos jėgos yra susijusios tarpusavyje ir veikia viena kitą, svarbu žiūrėti į šias jėgas kaip į tam tikrą konfigūraciją. Ne visose jėgose vyko drastiški pokyčiai, bet visos jos viena kitą papildė. Pavyzdžiui, nors britų kapitalas yra ganėtinai stabilus, imperialistinės idėjos kartu su stabiliu kapitalu galėjo paskatinti britų savęs, kaip didžiosios galios, suvokimą, o tuo pasinaudojo institucijos (partijos). Istorinių struktūrų metodo tikslas nėra nustatyti priežastinius ryšius, kaip tai daro problemų sprendimo teorijos. Robert W. Cox metodas parodo,

⁸² Ten pat.

⁸³ Pippa Norris, Ronald F. Inglehart „Trump, Brexit, and the Rise of Populism: Economic Have-Nots and Cultural Backlash“, *Faculty Research Working Paper Series*, August 2016.

kokios socialinės jėgos veikė aplinkoje, kuomet įvyko pokytis. Šios jėgos buvo aptartos, ir, kaip matome, veikdamos kartu sudarė palankią „Brexit“ fenomenai.

2. JĖGŲ KONFIGŪRACIJOS VEIKIMO LYGMENYS

Istorinių struktūrų metodas taikomas trimis lygmenimis: *socialinių jėgų* (pagal gamybos organizavimą), *valstybės formų* (pagal visuomenės ir valstybės ryšį) ir *pasaulio tvarkos* (pagal jėgų konfigūraciją tarpvalstybiniame lygmenyje). Visi šie trys lygmenys yra sudaryti iš anksčiau išnagrinėtų socialinių jėgų; jie taip pat veikia tarpusavyje ne linijiniu būdu.⁸⁴ Šioje tyrimo dalyje bus analizuojama, kaip aprašytosios socialinės jėgos „Brexit“ atveju pasireiškė visuose trijuose lygmenyse. Tokiu būdu bus aiškinamasi, kokios bus „Brexit“ pasekmės Europoje ir pasaulyje.

2.1. Socialinės jėgos

Socialines jėgas Robert W. Cox istorinių struktūrų metode reikia suprasti kaip kylančias iš gamybos ir galios santykių tarp dominuojančios ir pavaldžios klasių. Vyraujantys galios santykiai lemia, kas ir kaip prioritetizuojama gamyboje. Be to, socialiniai ryšiai parodo santykį tarp klasių ir produkcijos gėrybių paskirstymą tarp jų.⁸⁵ Šio skyriaus tikslas – suprasti, kaip pokyčiai idėjose, materialinėse galimybėse ir institucijose sąlygojo socialines jėgas, lėmusias britų pasitraukimą iš ES.

Bendrai kalbant, klasinis pasiskirstymas Jungtinėje Karalystėje visuomet buvo labai didelę įtaką turinti jėga. 2013-aisiais devyni britų mokslininkai publikavo tyrimą, kuriame buvo apklausti 161400 britų. Tyrimu nustatyta, kad šiandien Jungtinėje Karalystėje egzistuoja septynios skirtingos klasės; šios klasės nebesutampa su darbų pasiskirstymu (profesijos dabar yra pasiskirsčiusios per visas klases); 15 procentų populiacijos yra vadinamasis „prekariatas“ (skurdžiausioji klasė); 39 procentai populiacijos – darbininkų arba vidurinėsios klasės atstovai; visos kitos klasės neturi tradicinio kultūrinio ar socialinio kapitalo, todėl turėtų būti vertinamos naujais metodais.⁸⁶ Šis didžiulės apimties tyrimas parodo, kad statistiniai duomenys ir kiti tyrimai iš dalies remiasi pasenusiomis prielaidomis, kuomet populiacija skirstoma į tris dalis, neatsižvelgiant į socialinių jėgų pokyčius. Žiūrint iš kritinės teorijos perspektyvos, ši klasių dinamika, kuomet tris pagrindines tradicines klases (aukštutinę, vidurinę ir darbininkų) keičia įvairesnės, kompleksiškesnės septynios klasės, gali būti ypač svarbus veiksnys,

⁸⁴ Robert W. Cox „Social forces, states, and world orders“, *Millenium: Journal of International Studies*, Vol. 10, No. 2, 1981, 126-155.

⁸⁵ Anthony Leysens, *The Critical Theory of Robert W. Cox: Fugitive or Guru?*, Palgrave Macmillan UK, 2008, 58.

⁸⁶ Mike Savage et al. „A New Model of Social Class? Findings from the BBC’s Great British Class Survey Experiment“, *Sociology*, 47(2), 2013, 219-250.

rodantis socialinių jėgų kaitą, taigi ir galios santykių kaitą. Todėl svarbu suprasti, kaip šios naujos socialinės jėgos veikė „Brexit“ atveju.

Anksčiau aptartosios idėjos, materialinės galimybės ir institucijos Jungtinėje Karalystėje, kaip ir nemažoje dalyje Vakarų pasaulio, išjudino dvi pagrindines socialines jėgas: populizmą ir nacionalizmą. Ronald F. Inglehart ir Pippa Norris 2016-aisiais atliko tyrimą, kuriame analizavo šių jėgų iškilimo priežastis. Jie rėmėsi dviemėmis – ekonominės nelygybės ir kultūrinės skirties – teorijomis. Ekonominės nelygybės teorija teigia, kad dėl tam tikrų pasikeitimų gamybos santykiuose (tokių kaip globalizacija, automatizacija, taupymo politika) nulėmė augantį ekonominio nesaugumo jausmą ir socialinį skurdą, užtraukusius „pamirštųjų“ klasių pasipiktinimą.⁸⁷ Pagal marksistinę ir kritinę teorijas, šios klasės yra išnaudojamos; būtent taip ėmė jaustis dalis visuomenės ir pastaraisiais metais. Grįžkime prie jėgų konfigūracijos, sudarančios socialinių jėgų dėmenį: materialinės galimybės diktavo viena vertus stiprią Jungtinės Karalystės padėtį pasaulio ekonomikoje, kita vertus – rinkos problemas (imigrantai, neva atimantys darbus iš būtent „pamirštųjų“ klasių; neoliberalistinė rinka, kuri, nesusidorodama su krizėmis, privertė griebtis griežtos taupymo politikos); idėjos apie britų visuomenės viršenybę ir požiūris į ES; galiausiai partijos, pasinaudojusios šiomis jėgomis ir pasiūliusios išeitį: visi šie dėmenys sudarė socialinių jėgų pokyčius, pasireiškusius nacionalizmu ir populizmu. Pastarieji dažnai „vaikšto“ kartu: populizmas savyje inkorporuoja nacionalizmą, nes pirmenybę visuomet teikia homogeniškomis, egoistiškoms visuomenėms ir uždaroms sienoms.⁸⁸ Taigi, populizmas ir nacionalizmas teoriškai negali būti atskiriami, todėl Inglehart ir Norris savo tyrime populizmą identifikuoja ir pagal nacionalizmo dėmenį. Tyrime taip pat pabrėžiama, kad populistines partijas labiausiai linkę palaikyti vyresnės kartos atstovai, vyriškos lyties, mažiau išsilavinę, religingi ir priklausantys etninei daugumai asmenys.⁸⁹ Ši išvada parodo, kaip gamyba sąlygoja socialinių jėgų pokyčius: labiausiai populistines partijas, tokias kaip UKIP, yra linkusi palaikyti ta visuomenės dalis, kuri dėl gamybos pokyčių gali prarasti (arba jau prarado) darbus ir pajamas. Gamybos pokyčiai, kaip jau buvo minėta, apima ir globalizaciją (kapitalo perkėlimas į pigesnės darbo jėgos valstybes; imigracija), automatizaciją (labiausiai paliečiami gamyklų darbuotojai bei žmonės, dirbantys nekvalifikuotus darbus ir pakeičiami technika). Prie gamybos pokyčių priskiriama ir taupymo politika, kadangi ji daro įtaką socialinėms išmokoms – jos būna apkarpomos. Visa tai grasina sluoksniams, kurie iki pokyčių gamyboje turėdavo stabilius darbus ir pajamas. Todėl būtent šie sluoksniai linkę balsuoti už populistines partijas, žadančias tai, ko nori toks rinkėjas:

⁸⁷ Pippa Norris, Ronald F. Inglehart „Trump, Brexit, and the Rise of Populism: Economic Have-Nots and Cultural Backlash“, *Faculty Research Working Paper Series*, August 2016.

⁸⁸ Ten pat.

⁸⁹ Ten pat.

protekcionišmą, reguliuojamą rinką, orientaciją į „paprastą žmogų“. Inglehart ir Norris savo tyrime naudoja ir antrąją – kultūrinės skirties – teoriją, kuri sako, kad balsavimas už populistus yra reakcija prieš kultūrinį progresą: už tokias partijas balsuojantys asmenys savo jaunystėje (XX amžiaus 6-7 dešimtmečiuose) priklausė daugumai, o dabar mato, kaip nyksta jų privilegijos. Galiausiai, sudėjus abi teorijas, padaroma išvada, kad balsuojantieji už populistus tiesiog labiausiai jaučiasi paversti nepritapėliais ir atstumtaisiais savo pačių valstybėse.⁹⁰ Dabar pažiūrėkime į konkretų UKIP atvejį, kaip į socialinių jėgų išraišką. 57 procentai UKIP šalininkų yra vyrai; 71 procentas – vyresni nei 50 metų; 13 procentų yra įgyję aukštąjį išsilavinimą ir 23 procentų pajamos viršija 40 tūkstančių svarų sterlingų per metus.⁹¹ Tačiau labai svarbus momentas, į kurį turime atkreipti dėmesį, yra tai, kad pagal darbovietę už populistus daugiausia balsuoja ne nekvalifikuoti, fizinį darbą dirbantys darbininkai, o „smulkioji buržuazija“; be to, populistai sulaukia statistiškai reikšmingai mažiau balsų iš socialines pašalpas gaunančių žmonių.⁹² Žiūrint į didįjį britų septynių klasių tyrimą, smulkiają buržuaziją labiausiai atitinka klasė, pavadinta „tradicine darbininkų klase“: šioje klasėje vidutinis amžius – 66 metai, tik 9 procentai etninių mažumų, 11 procentų, turinčių aukštąjį išsilavinimą, pajamos – antros nuo galo po prekariato (13 tūkstančių svarų per metus).⁹³ Šių tyrimų išvados parodo, kad išnaudojama ir „pamirštoji“ klasė nebūtinai yra mažiausias pajamas gaunanti; šiuo atveju – tai daugiausia ekoniminių ir socialinių nuostolių patyrusi visuomenės dalis.

Žinoma, balsavimas už UKIP yra tik vienas pavyzdys. Ar galėtume „Brexit“ pavadinti populizmu? Galbūt ne tokiu mastu, kaip UKIP, bet „Brexit“ galima laikyti populizmo išraiška. Tiesa, nėra vieningos populizmo definicijos: skirtingi šaltiniai skirtingais laikotarpiais nurodo vis kitokius požymius, pagal kuriuos reiškinių galime laikyti populizmu. Pavyzdžiui, Inglehart ir Norris populizmą identifikuoja pagal tris dėmenis: antisistemiškumą, autoritarizmą ir natyvizmą.⁹⁴ Bent du šiuos dėmenis „Brexit“ turi – nors Jungtinės Karalystės tikrai negalima apkaltinti autoritarinėmis nuotaikomis, tačiau antisistemiškumas (priešinimasis egzistuojančiai sistemai, t.y. ES) ir natyvizmas (siekis griežtai riboti imigraciją) nemenkai pasireiškė argumentuose už „Brexit“. Kituose šaltiniuose populizmas apibūdinamas kaip „netvirta“ ideologija (t.y. stokojanti programinio branduolio), priversta šlietis prie

⁹⁰ Ten pat.

⁹¹ Peter Kellner „How UKIP voters compare“, *YouGov*, 2013-03-05 <<https://yougov.co.uk/news/2013/03/05/analysis-ukip-voters/>> [Žr. 2017-04-13]

⁹² Pippa Norris, Ronald F. Inglehart „Trump, Brexit, and the Rise of Populism: Economic Have-Nots and Cultural Backlash“, *Faculty Research Working Paper Series*, August 2016.

⁹³ Mike Savage et al. „A New Model of Social Class? Findings from the BBC’s Great British Class Survey Experiment“, *Sociology*, 47(2), 2013, 219-250.

⁹⁴ Pippa Norris, Ronald F. Inglehart „Trump, Brexit, and the Rise of Populism: Economic Have-Nots and Cultural Backlash“, *Faculty Research Working Paper Series*, August 2016.

kitų, stipresnių, ideologijų, tokių kaip nacionalizmas ar socializmas.⁹⁵ Galima teigti, kad populizmas savaime nėra stiprus: svarbu atkreipti dėmesį, kokias stipresnes ideologijas jis transliuoja. Šiuo atveju „Brexit“ galime laikyti populizmu, nes jis transliavo uždaramą, nacionalizmą bei antisistemiškumą: pati išstojimo iš ES idėja nebuvo tiek tvirta ir paremta faktais (priešingai – dauguma ekonomistų ir politologų perspėjo, kad Jungtinei Karalystei išstojimas atneš ne naudą, o nuostolius), kad būtų įgyvendinta be papildomų populistinių argumentų. UKIP deklaruotos idėjos galėjo būti vienas iš absorbuotų populistinių elementų, tačiau jis nebuvo vienintelis. Negalima manyti, kad tik prijaučiantys UKIP balsavo už „Brexit“: kaip populistinių idėjų rinkinys, „Brexit“ sugebėjo surinkti daugiau balsų, nei Nigel Farage politinė jėga. Tačiau matoma ta pati tendencija: už pasitraukimą iš ES buvo labiau linkę balsuoti vyresni, mažiau išsilavinę, mažesnes pajamas gaunantys žmonės.⁹⁶ Referendumas dėl išstojimo iš ES sudarė sąlygas savo valią išreikšti žmonėms, kurie nėra tiek radikalūs, kad balsuotų už UKIP, bet vienaip ar kitaip pritaria „Brexit“ populistiskai transliuojamoms idėjoms. Taigi, „Brexit“, kaip ir UKIP populiarumas, remiasi ta pačia logika: „pamirštųjų“ klasė, anksčiau turėjusi didelę įtaką Jungtinės Karalystės ekonomikai ir gerovei, taip išreiškia savo nepasitenkinimą ir nevirtį susidariusia situacija, kuomet jų svarba visuomenėje mažėja.

Socialinės jėgos istorinių struktūrų metode visų pirma priklauso nuo pokyčių gamyboje ir į save inkorporuoja klasių konfliktą. Išsiaiškinome, kad Jungtinėje Karalystėje šiandien klasinis susiskirstymas jau atrodo kiek kitaip, nei praėjusiame amžiuje: sociologų teigimu, egzistuoja septynios klasės, kurios yra kompleksiškesnės ir labiau persidengiančios. Todėl problemų sprendimo teorijos, naudodamos savo prielaidas, nepastebi tam tikrų pokyčių, kuriuos galima pastebėti su kritinės teorijos ir istorinių struktūrų metodo pagalba. Šiuos pokyčius sudaro aptartosios idėjos, materialinės galimybės ir institucijos. Veikiant visoms šioms jėgoms nesaugumą pajuto visuomenės dalis, kuri prarado daugiausia ne tik ekonomine, bet ir socialine prasme: dominuojančios etninės grupės, menkliau išsilavinę, vyresnio amžiaus vyrai. Būtent jie ir yra ta „pamirštoji“ visuomenės dalis. Jų nesaugumas pasireiškė siekiu grįžti prie uždaros, protekcionistinės tvarkos (t.y. priešingų, nei siūlo ES, vertybių), šią galimybę jiems pasiūlė UKIP bei, platesniu mastu, „Brexit“.

⁹⁵ Léonie de Jonge “First Brexit and now Trump: what is populism and how might we view it?”, *University of Cambridge*, 2017-01-24 <<http://www.cam.ac.uk/research/discussion/first-brexit-and-now-trump-what-is-populism-and-how-might-we-view-it>> [Žr. 2017-05-13]

⁹⁶ Andrew McGill “Who Voted for the Brexit?”, *The Atlantic*, 2016-06-25 <<https://www.theatlantic.com/international/archive/2016/06/brexit-vote-statistics-united-kingdom-european-union/488780/>> [Žr. 2017-05-13]

2.2. Valstybės formos

Robert W. Cox rašo, kad socialinės jėgos gali pakeisti valstybių formas: pavyzdžiui, industrinės klasės atsiradimas XIX amžiuje paskatino ekonominį nacionalizmą ir imperializmą. Tačiau, kadangi ryšys tarp jėgų konfigūracijos veikimo lygmenų nėra vienpusis, valstybių formos taip pat gali daryti įtaką socialinėms jėgoms per dominavimą, pavyzdžiui, sureikšminant vienos klasės interesus ir sumenkinant kitos.⁹⁷ Cox kritinė teorija daugiausia visgi koncentruojasi į tai, kaip dėl produkcijos besikeičiančios socialinės jėgos daro įtaką valstybių formoms ir pasaulio tvarkoms.⁹⁸ Kalbant apie Jungtinę Karalystę ir Europos Sąjungą, susiduriame su labai išskirtiniais konstruktais: Jungtinė Karalystė, kaip valstybė, nėra federacija, tačiau susidaro iš keturių dalių, iš kurių trys (Škotija, Velsas ir Šiaurės Airija) turi savo atskirus parlamentus, taigi galia nėra centralizuota vien tik Vestminsteryje. Europos Sąjunga – unikalus darinys, politinė ir ekonominė 28 valstybių sąjunga, turinti savitą struktūrą, kuomet valstybės narės dalį suvereniteto (pavyzdžiui, sprendimus žemės ūkio srityje) perduoda kolektyviniam dariniui. Todėl labai svarbu išsiaiškinti, kaip socialinės jėgos gali keisti šiuos du konstruktus. Cox valstybei analizėje apibūdinti siūlo tinkamesnę sąvoką – „valstybės-visuomenės kompleksas“, kadangi kritinėje teorijoje valstybė ir visuomenė nėra atskiri konstruktai, kaip, pavyzdžiui, realizme.⁹⁹ Ši sąvoka suponuoja, kad turime analizuoti, kokią įtaką aptartosios socialinės jėgos daro valstybės-visuomenės kompleksų formoms. Taip pat negalime pamiršti, kad valstybės formų dėmuo, kaip ir socialinių jėgų dėmuo, susideda iš idėjų, materialinių galimybių ir institucijų.

Šiuo metu vis dar dominuojanti valstybės forma yra moderni valstybė. Christopher Pierson modernią valstybę apibrėžia per devynias kategorijas/mechanizmus: prievartos monopoliją, teritoriškumą, suverenitetą, konstitucingumą, beasmenę jėgą, viešąją biurokratiją, autoritetą/legitimumą, pilietybę ir mokesčių rinkimą.¹⁰⁰ Veikdama per šiuos mechanizmus, valstybė sukuria paklusnumo ir pavaldumo ryšius su valstybę sudarančiais žmonėmis. Žiūrint iš kritinės teorijos perspektyvos, šie mechanizmai yra neatsiejami nuo socialinių jėgų, kurie juos kuria (lygiai taip pat mechanizmai daro įtaką socialinėms jėgoms). Andrew Linklater moderniąją valstybę vadina *totalizuojančiu projektu*, kuris konsoliduoja piliečius ir atstumia „kitus“, t.y. įveda žmogaus ir piliečio dichotomiją.¹⁰¹ Kadangi kritinės teorijos prielaidos sako, kad konstruktai (t.y. šiuo metu mus supanti realybė) gali keistis, Linklater teigia, kad iš totalizuojančių projektų galima emancipuotis, o geriausias to pavyzdys – Europa, ieškanti kitų

⁹⁷ Robert W. Cox „Social forces, states, and world orders“, *Millenium: Journal of International Studies*, Vol. 10, No. 2, 1981, 126-155.

⁹⁸ Anthony Leysens, *The Critical Theory of Robert W. Cox: Fugitive or Guru?*, Palgrave Macmillan UK, 2008, 3.

⁹⁹ Ten pat, 39.

¹⁰⁰ Christopher Pierson, *The Modern State*, London: Routledge, 2 leid., 2004, 6.

¹⁰¹ Nick Vaughan-Williams „Protesting Against Citizenship“, *Citizenship Studies*, 9:2, 2005, 167-179.

valstybės-visuomenės komplekso formų.¹⁰² Taigi, jeigu matome, kad Jungtinė Karalystė, kaip moderni valstybė (t.y. turinti visus Pierson išskirtus mechanizmus), siekia atsiriboti nuo kitokios valstybės-visuomenės komplekso formos (t.y. ES, neatitinkančios modernios valstybės apibrėžimo), galime daryti išvadą, kad stengiamasi grįžti prie įprastos modernios valstybės formos. Tuomet belieka teigti, kad aptartos socialinės jėgos daro įtaką valstybės formoms: pokyčiai gamyboje ir „pamirštųjų“ klasės atsiradimas paskatino populizmo bangą, kuris išprovokavo modernios valstybės stiprėjimą. Grįžkime prie Inglehart ir Norris tyrimo: „populistų diskursas tipiškai akcentuoja natyvizmą arba ksenofobinį nacionalizmą, kuris daro prielaidą, kad „tauta“ yra vienuose visuma, ir kad valstybės turi atskirti žmones iš kitų šalių ir kultūrų“.¹⁰³ Populizmas kaip socialinė jėga su savimi atsinešė paramą tradicinei moderniai valstybei, kuomet žmonės yra skirstomi į „savus“ ir „svetimus“, kuomet stengiamasi centralizuoti suverenitetą ir vykdyti labiau protekcionistinę politiką. Anksti prognozuoti, kiek populizmas, kaip socialinė jėga, globaliu mastu iš tiesų reiškia modernios valstybės atgimimą, tačiau „Brexit“ yra viena iš tokio proceso manifestacijų. Visuomenės dalis, kuri jautėsi pamiršta, siekė grįžti į laikus, kuomet jų legitimi valdžia (šiuo atveju – Vestminsteris) turėjo visus modernios valstybės mechanizmus savo rankose. Į tuos laikus grįžti siekiama dėl kitokio gamybos proceso (mažiau globalaus, kuomet tradicinė darbininkų klasė buvo stipriausia); pasak Inglehart ir Norris, „Brexit“ ir UKIP simbolizuoja britų nostalgiją laikams prieš ES, kuomet „Vestminsteris turėjo pilną suverenitetą, visuomenėje dominavo anglosaksai, o plieno, automobilių gamyklos ir anglies kasyklos užtikrino saugias pajamas ir darbo vietas“.¹⁰⁴ Taigi, galime aiškiai matyti, kaip pokyčiai gamyboje sąlygojo siekį grįžti prie modernios valstybės santvarkos.

Valstybės formų analizėje įdomus Škotijos veiksny. Škotija yra tiksinti nacionalizmo bomba Europoje: 2014 metais ši Jungtinės Karalystės dalis jau buvo surengusi referendumą dėl nepriklausomybės. Tiesa, tuo metu į klausimą „ar Škotija turėtų būti nepriklausoma valstybė?“ teigiamai atsakė 44 procentai dalyvavusių rinkimuose, neigiamai – 55 procentai balsavusiųjų.¹⁰⁵ Tačiau jau po poros metų, po balsavimo dėl „Brexit“, kuomet visa Škotija vieningai pasisakė prieš išstojimą iš ES (62 procentai škotų balsavo prieš „Brexit“, 38 procentai – už¹⁰⁶), imta kalbėti apie antrąjį referendumą dėl Škotijos nepriklausomybės. Škotijos pirmoji ministrė ir Škotijos nacionalinės partijos lyderė Nicola Sturgeon pareiškė, kad sprendimas skelbti antrąjį referendumą priimtas dėl centrinės valdžios

¹⁰² Andrew Linklater „The Good International Citizen and the Crisis in Kosovo“, Kn. Andrew Linklater, *Critical Theory and World Politics*, New York: Routledge, 2007, 79-89.

¹⁰³ Pippa Norris, Ronald F. Inglehart „Trump, Brexit, and the Rise of Populism: Economic Have-Nots and Cultural Backlash“, *Faculty Research Working Paper Series*, August 2016.

¹⁰⁴ Ten pat.

¹⁰⁵ Scotland Decides, *BBC*, <<http://www.bbc.com/news/events/scotland-decides/results>> [Žr. 2017-04-21]

¹⁰⁶ EU Referendum Results, *BBC*, <http://www.bbc.com/news/politics/eu_referendum/results> [Žr. 2017-01-24]

negebėjimo rasti kompromiso „Brexit“ atveju, taigi ir dėl škotų balsų ignoravimo; referendumas turėtų vykti tarp 2018-ųjų rudens ir 2019-ųjų pavasario.¹⁰⁷ Jeigu referendumas nebus užblokuotas centrinės valdžios, ir jei šįkart jo rezultatai bus kitokie nei 2014-aisiais – Škotija taps nepriklausoma valstybe. Tačiau vien iniciatyva rengti jau antrąjį tokio pobūdžio ir svarbos referendumą rodo, kad egzistuoja modernios valstybės stiprėjimo tendencija. Škotijos atveju siekiama perkelti suverenitetą iš Londono į Edinburgą, taigi, galutinai konsoliduoti visus modernios valstybės mechanizmus nacionaliniame parlamente. Tiesa, Škotijos nacionalinės partijos nebūtų galima laikyti populistine, tačiau ji remiasi nacionalistinėmis nepriklausomybės idėjomis, ir, atrodo, nežada sustoti ties pirmąja „nesėkme“. Be to, įdomus Škotijos ir ES santykis – kodėl Škotija jaučia didesnę artumą ir palankiau vertina ES nei likusi Jungtinė Karalystė? Tai gali būti siejama ir su didele istorine Škotijos autonomija, ir su siekiu pasipriešinti Vestminsteriui. Akivaizdu, kad Škotijoje socialinės jėgos veikia kitaip, tačiau tai jau reikalautų atskiro tyrimo.

„Brexit“ atveju valstybės formos keičiasi ir išorėje (grąžinant suverenitetą į Londoną), ir, galimai, viduje (Škotijai egzistuoja reali galimybė atsiskirti nuo Jungtinės Karalystės). Tačiau abu pokyčiai sietini su nacionalizmo judėjimu ir siekiu grįžti prie moderniosios valstybės principų; tai sąlygojo pokyčiai gamyboje, dalinai marginalizavę Jungtinės Karalystės darbininkų klasę. Būtent tradicinė darbininkų klasė (vyresnė, menkliau išsilavinusi su mažesnėmis pajamomis) buvo didžiausi UKIP ir „Brexit“ rėmėjai.¹⁰⁸ Taigi, socialinės jėgos keičia valstybės formą: grįžtama prie uždaros, tradicine suvereniteto samprata besiremiančios valstybės.

2.3. Pasaulio tvarkos

Išnagrinėjus kintančias socialines jėgas ir valstybių formas, galime aiškintis, kaip keičiasi ir pasaulio tvarka. Robert W. Cox rašo, kad socialinės jėgos ir valstybių formos gali pakeisti tarptautinius santykius, tačiau ir pasaulio tvarka gali modifikuoti minėtus lygmenis.¹⁰⁹ Norint suprasti, kaip „Brexit“ gali daryti įtaką pasaulio tvarkai ir kaip pasaulio tvarka galimai darė įtaką „Brexit“, visų pirma reikėtų išsiaiškinti, ką Cox laiko *hegemonija*. Kaip sako pats Cox, hegemonija turi subtilesnę reikšmę nei įprastai tarptautiniuose santykiuose naudojamas „vienos valstybės viršenybės prieš kitas“ apibrėžimas.

¹⁰⁷ Jon Stone „Nicola Sturgeon announces second Scottish referendum“, *The Independent*, 2017-03-13 <<http://www.independent.co.uk/news/uk/politics/second-scottish-independence-live-referendum-nicola-sturgeon-brexit-speech-second-indy-ref-2-uk-eu-a7626746.html>> [Žr. 2017-04-21]

¹⁰⁸ Peter Kellner „Where UKIP gets its support“, *YouGov*, 2014-02-24 <<https://yougov.co.uk/news/2014/02/24/where-ukip-gets-its-support/>> [Žr. 2017-04-21]

¹⁰⁹ Robert W. Cox „Social forces, states, and world orders“, *Millenium: Journal of International Studies*, Vol. 10, No. 2, 1981, 126-155.

Hegemonija kritinėje teorijoje reiškia, kad „didžioji žmonijos dalis tam tikroje pasaulio dalyje suvokia egzistuojančias galios ir autoriteto struktūras kaip natūralias, legitimias ir įsigalėjusias“; hegemonija plečiasi, kai vis daugiau žmonių šias sąlygas pripažįsta legitimiomis ir nyksta, kai ima jas kvestionuoti.¹¹⁰ Kadangi Cox remiasi Gramsci hegemonijos samprata, analizėje hegemoniją galime apibrėžti ir kaip jėgų santykį visuomenėje, kai pritarimas (angl. *consent*), o ne prievarta (angl. *coercion*) ima viršų; sėkmingi istoriniai blokai visuomet buvo konstruojami aplink hegemonines idėjas (kitaip – dominuojančią ideologiją).¹¹¹ „Brexit“ atveju, aptarus socialines jėgas ir valstybių formas, galime daryti prielaidą, kad egzistuojanti hegemoninė tvarka (t.y. Europos Sąjungoje, kaip ir visame Vakarų pasaulyje dominuojančios neoliberalistinės, laisvos rinkos idėjos) susiduria su rimtomis problemomis. Kaip jau buvo minėta, tai visų pirma yra legitimumo krizė, arba vadinamasis „demokratijos deficitas“. Kadangi britai nemato hegemono kaip legitimaus galios centro, tai silpnina hegemono pozicijas. Silpnėjantis neoliberalus hegemonas ir yra pasaulio tvarkos kaitos potencialas. Šioje vietoje grįžkime prie jėgų konfigūracijos, veikiančios pasaulio tvarkų analitiniame lygmenyje: idėjų, materialinių galimybių ir institucijų. Visos aptartos jėgos, veikdamos kartu, davė impulsą ir pasaulio tvarkos kaitai. Problemų sprendimo teorijos kalba apie atskiras priežastis, tačiau visos analizuotos jėgos kartu keitė istorines struktūras taip, kaip problemų sprendimo teorijos negalėjo pastebėti.

Cox dabartinę, po Antrojo pasaulinio karo susiformavusią tvarką vadina „naujuoju kapitalizmu“ – tai požiūris, kad nereguliuojama globali rinka yra naudinga visiems (nors kai kurie jos naudą pajaučia anksčiau ir labiau nei kiti), dereguliacija, privatizacija bei valstybės paramos atsisakymas yra siekiamybė.¹¹² Kartu su naujuoju kapitalizmu, deja, atsirado socialinė poliarizacija tarp turtingųjų ir vargšų; ryšys tarp finansų ir produkcijos tapo problematiškas (finansų rinkos atitrūko nuo realios ekonomikos); dėl pigesnės darbo jėgos iš pietų ir rytų iškilo migracijos problemos, o socialinis branduolys ir socialinė periferija peržengė valstybių ribas.¹¹³ Šios Cox dar 1992-aisiais aprašytos problemos ypač aktualios ir šiandien. Tiesa, metais anksčiau, Cox rašė apie Europą kaip apie potencialiausią erdvę naujai posthegemoninei, postvestfalinei ir postglobaliai pasaulio tvarkai, nes Europa turi „galias politinės ir socialinės ekonominių procesų kontrolės tradicijas“, tačiau prognozavo, kad visas Europos identitetas priklausys nuo to, kiek ji absorbuos Jungtinių Amerikos Valstijų

¹¹⁰ Peer Schouten „Theory Talk #37: Robert Cox on World Orders, Historical Change, and the Purpose of Theory in International Relations“, *Theory Talks*, 2009, <<http://www.theory-talks.org/2010/03/theory-talk-37.html>> [Žr. 2017-04-19]

¹¹¹ Stephen R. Gill, David Law „Global Hegemony and the Structural Power of Capital“, *International Studies Quarterly*, Vol. 33, No. 4, 1989, 475-499.

¹¹² Robert W. Cox „Globalization, multilateralism, and democracy“, Kn. Robert W. Cox, Timothy J. Sinclair, *Approaches to World Order*, Cambridge University Press, 1996, 524-536.

¹¹³ Ten pat.

diktuojamą globalaus ekonominio liberalizmo politiką.¹¹⁴ Taigi, anot Cox, kuo mažiau Europa pasiduos neoliberalizmo hegemonui (t.y. kurs alternatyvią pasaulio tvarką), tuo ji bus stipresnė. Šiandien, praėjus daugiau nei ketvirčiui amžiaus nuo šių Cox žodžių, analizuodami jėgų konfigūracijas ir „Brexit“ atvejį, galime aiškiai matyti, kad hegemono krizė alternatyvia pasaulio tvarka įveikta nebuvo. Pasaulis, kartu su ES, tęsė ir gilino liberalios ekonomikos sukeltą krizę. Galiausiai liberalios tvarkos sukurtos institucijos atitrūko nuo visuomenių, o valstybės nekreipė dėmesio, kai „kapitalizmas užgrobė globalizaciją“: ekonominis elitas tarptautines institucijas sukonstravo taip, kad jos tarnautų jų interesams bei sukurtų tvirtesnius ryšius su vyriausybėmis, kai tuo tarpu paprasti žmonės buvo palikti užribyje.¹¹⁵ Kadangi ryšys tarp socialinių jėgų, valstybių formų ir pasaulio tvarkos nėra vienpusis, pasaulio tvarkos problemos skatino ir socialines jėgas, t.y. populizmą ir nacionalizmą. Socialinės jėgos, savo ruožtu, vis labiau kvestionuoja pasaulio tvarką ir, kaip matome iš „Brexit“ atvejo, gali keisti valstybių formas. Colgan ir Keohane, analizuodami „Brexit“ ir Donaldo Trumpo išrinkimo JAV prezidentu atvejus, teigia, kad per šiuos fenomenus atspindimas liberalios demokratijos centre esančio socialinio kontrakto žlugimas.¹¹⁶ Klausimas išlieka – kaip keisis pasaulio tvarka? Ar visgi bus grįžtama pie modernių valstybių sistemos, ar bus ieškoma kitos alternatyvos? Peter Wahl išskiria tris skirtingus pasaulio tvarkos raidos variantus: (1) Martin Schulz pasiūlytas ir Jurgen Habermas palaikomas „didysis šuolis pirmyn“ – drastiškas viršnacionalinio valdymo stiprinimas; (2) grįžimas prie modernių valstybių sistemos; (3) „diferencijuota integracija“ – lankstumas viduje ir atvira išorės politika.¹¹⁷ Diferencijuota integracija koncentruojasi į tarptautinį bendradarbiavimą, bet gerbia įvairovę: pavyzdžiais gali būti laikomi Eurozona ir Šengeno zona.¹¹⁸ Žinoma, vadinamasis „vidurinis kelias“ visuomet atrodo patraukliausias dėl kompromisinių sprendimų, tačiau nėra aišku, ar toks kelias bus priimtinas pasauliui. Kol kas valstybės formų prielankumas modernios valstybės konstruktui rodo, kad socialinės jėgos labiau linksta ne prie vienybės ir liberalizmo, o prie protekcionizmo ir nacionalizmo. Gali būti, kad „pamirštoji“ klasė nesutiks toliau taikstyti su liberalios pasaulio tvarkos siūlomais kompromisais ir gali kilti tyli demokratinė revoliucija, jau parodžiusi savo galią – per Trumpo išrinkimą, „Brexit“ ir kitų populistinių bei nacionalistinių partijų ir jėgų stiprėjimą pasaulyje, ypač Europoje. Tam, kad būtų pasirinktas kompromisinis, ne toks radikalus kelias, Colgan ir Keohane siūlo tradicinėms partijoms ne tik pakeisti rinkodarines strategijas ir savo

¹¹⁴ Robert W. Cox „Structural issues of global governance: implications for Europe“, Kn. Robert W. Cox, Timothy J. Sinclair, *Approaches to World Order*, Cambridge University Press, 1996, 237-240.

¹¹⁵ Jeff D. Colgan, Robert O. Keohane „The Liberal Order Is Rigged“, *Foreign Affairs*, May/June 2017
<<https://www.foreignaffairs.com/articles/world/2017-04-17/liberal-order-rigged?cid=int-now&pgtype=hpg®ion=brl>>
[Žr. 2017-04-20]

¹¹⁶ Ten pat.

¹¹⁷ Peter Wahl „Between Eurotopia and Nationalism: A Third Way for the Future of the EU“, *Globalizations*, 14:1, 2017, 157-163.

¹¹⁸ Ten pat.

idėjas: reikalingi esminiai pokyčiai globalioje politikoje – t.y. orientaciją pakreipti į darbininkų ir vidurinės klasių interesus, kitaip esama pasaulio tvarka galutinai subyrės.¹¹⁹ Šis siūlymas, nors ir remiasi problemų sprendimo teorijomis, yra priimtinas ir analizuojant pasaulio tvarkos kaitą iš kritinės teorijos perspektyvos. „Brexit“ atveju matome, kad visos analizuotos jėgos siejosi su „pamirštųjų“ klasės nepasitenkinimu, kuris ir sudarė galimybę įvykti aprašomajam įvykiui. Tačiau istorinių struktūrų metodas, kitaip nei problemų sprendimo teorijos, siūlo atsižvelgti į visus minėtus faktorius bei jėgų konfigūracijas.

Taigi, pasaulinis neoliberalus hegemonas pastaruoju metu susiduria su iššūkiais. „Brexit“ – vienas iš šios krizės simptomų. Socialinės jėgos (populizmas ir nacionalizmas), kartu su valstybės formų kaita (noro grįžti prie modernių valstybių sistemas) atspindi krizę, kuri pasireiškia ne tik Jungtinėje Karalystėje, bet ir kitose Europos valstybėse (Prancūzijoje, kur Marine Le Pen prezidento rinkimuose finišavo antra; Nyderlanduose, kur radikali Geerto Wilderso partija taip pat užėmė antrą vietą parlamento rinkimuose) bei JAV (antisitemiškas ir populistiškas prezidentas Trumpas). Kol kas neaišku, kuria linkme bus pasukta – viskas priklausys nuo to, kaip su krize bus bandoma susitvarkyti. Bet kokiu atveju, viskas priklausys nuo socialinių jėgų konfigūracijos – idėjų, materialinių galimybių ir institucijų. Tai, kaip toliau dėliosios šios jėgos, nulems, kokioje pasaulio tvarkoje gyvensime.

Išvados

Jungtinės Karalystės pasitraukimas iš Europos Sąjungos yra vienas labiausiai netikėtų, neprognozuotų ir daugiausiai neaiškumo į tarptautinę politiką įnešusių įvykių per pastarąjį dešimtmetį. „Brexit“ siurprizas privertė ne tik kitaip pažvelgti į ES ateitį, bet ir skeptiškiau vertinti įvykius kitose valstybėse bei tarptautinėje erdvėje. Tam, kad galėtume suprasti, kodėl įvyko „Brexit“, reikia pripažinti, kad tradicinės tarptautinių santykių teorijos ir metodai nepažvelgė ten, kur sugeba pažvelgti kritinė teorija. Vadinamosios problemų sprendimo teorijos pasaulį priima kaip savaimę suprantamą, nekintantį, nepriklausomą nuo laiko ir erdvės. Kritinė teorija, atvirkščiai, supranta pasaulį kaip besikeičiantį, o jo konstruktus kaip priklausomus nuo tam tikru laikotarpiu vyraujančių jėgų. Vienas žymiausių kritinės teorijos atstovų Robert W. Cox 1981-aisiais apibrėžė skirtį tarp problemų sprendimo ir kritinės teorijų bei pasiūlė tarptautinius santykius reflektuoti remiantis istorinių struktūrų metodu. Šis Cox metodas apima tris jėgų kategorijas: idėjas, materialines galimybes ir institucijas.

¹¹⁹ Jeff D. Colgan, Robert O. Keohane „The Liberal Order Is Rigged“, *Foreign Affairs*, May/June 2017
<<https://www.foreignaffairs.com/articles/world/2017-04-17/liberal-order-rigged?cid=int-now&pgtype=hpg®ion=br1>>
[Žr. 2017-04-20]

Šiame darbe istorinių struktūrų metodu buvo naudojamosi siekiant paaiškinti „Brexit“ atvejį ir atsakyti į klausimą, kokios jėgų konfigūracijos sudarė sąlygas įvykti „Brexit“. Remiantis metodu ir Cox aprašytais jėgomis, darbe argumentuotai pasirinktos nagrinėti dviejų rūšių idėjos: intersubjektyvios reikšmės, būdingos visiems istorinės struktūros subjektams ir vienijančios diskursą, bei kolektyviniai įvaizdžiai, būdingi tik daliai populiacijos, šiuo atveju – britams. Kaip intersubjektyvi reikšmė nagrinėta Jungtinės Karalystės stipri švelnioji galia, lėmusi britų individualistinį, tvirtos ir stabilios valstybės įvaizdį. Taip pat buvo nagrinėjami du kolektyviniai įvaizdžiai: savotiškas britų euroskepticizmas ir imperialistinė praeitis. Pastaroji lėmė britų savęs, kaip didžiosios galios, suvokimą ir tam tikrą dualizmą tarp pasitikėjimo savimi ir žlugusios imperijos komplekso. Galima sakyti, kad tokie priešingi įvaizdžiai britų tautos sąmonėje galėjo lemti norą įrodyti, kad Jungtinė Karalystė išlieka didžiąja galia. Kalbant apie euroskepticizmą, jis buvo nagrinėtas iš istorinės perspektyvos. Britų skeptiškas požiūris į vis glaudesnį bendradarbiavimą su Europa yra susijęs su pragmatišku požiūriu į šiuos santykius, todėl bet koks politinis, ne ekonominis, bendradarbiavimas augino prieštaravimus ES politikai.

Materialinės galimybės taip pat darbe buvo skiriamos į dvi dalis: dinamišką ir akumuliuotą. Kaip dinamiškosios galimybės buvo nagrinėjamos rinkos ir su jomis susijusios problemos. Visų pirma su problemomis susiduria darbo rinka – Jungtinė Karalystė yra itin patraukli vieta imigrantams ir jų skaičius šalyje per pastaruosius metus stipriai išaugo. Tai kelia nepasitenkinimą, ypač tarp vadinamųjų „mėlynųjų apykaklių“, kadangi darbo jėga iš mažiau pasiturinčių ES valstybių yra pigesnė. Be to, didžioji dauguma imigrantų, atkeliaujančių į Jungtinę Karalystę iš kitų ES narių, atvyksta su tikslu dirbti. Visa tai lemia, kad, nesurasdami darbų, britai kaltina pigią darbo jėgą siūlančius imigrantus bei visą ES. Visos rinkos problemos susijusios ir su globalia rinka. Rinkos globalizacija tapo pagrindiniu valstybių, tame tarpe ir Jungtinės Karalystės, tikslu. Tačiau dėl šios priežasties rinkos nutolo nuo žmonių ir valstybės nacionalinę ekonomiką nustūmė į antrą planą. Iš čia kyla ir tam tikrų klasių nepasitenkinimas susidariusia padėtimi, susiformuoja „pamirštųjų“ sluoksnis, kuris stipriai kenčia nuo vidaus rinkos aukojimo dėl rinkos globalizacijos. Taigi, dinamiškosios materialinės galimybės neigiamai veikė Jungtinės Karalystės ir Europos Sąjungos (kaip globalios liberalios rinkos manifestacijos) santykius. Tuo tarpu akumuliuotosios materialinės galimybės darė kitokią įtaką. Kaip akumuliuotosios galimybės buvo nagrinėjamas Jungtinės Karalystės karinis ir ekonominis kapitalas: čia Jungtinė Karalystė yra tarp pasaulio galingiausiųjų (penktoji didžiausia pasaulio ekonomika ir šeštoji stipriausia kariuomenė). Todėl galima manyti, kad akumuliuotosios materialinės galimybės veikė kaip jėga, palaikanti britų „didžiosios valstybės“ savęs suvokimą.

Toliau darbe nagrinėtos institucijos: britų demokratija ir pagrindinės partijos. Britų demokratija, kaip institucija, yra labai tvirta ir atlaikė imperializmo, diktatūrų ir įvairių civilinių nesutarimų išbandymus. Todėl britai savo valstybės suverenitetą mato kaip legitimią instituciją, kai tuo tarpu Europos Sąjungą jie suvokia kaip nelegitimią (reguliuojančią, atimančią suverenitetą, spinduliuojančią demokratijos deficitą). Toks demokratijos institucijos suvokimas sudarė terpę suvokimui, kad tikrasis legitimus suverenas (Jungtinė Karalystė) turi priešintis nelegitimiai institucijai (Europos Sąjungai). Legitimų ir nelegitimų institucijų skirtį paaštrino ir Jungtinės Karalystės partinės sistemos legitimumo krizė, kuomet pagal mažoritarinę rinkimų sistemą dvi didžiausios partijos (konservatoriai ir leiboristai) dalijasi rinkėjų balsus, užkirsdamos kelią į valdžią tokioms naujoms jėgoms kaip UKIP. Todėl tam tikros jėgos įgauna didesnę palaikymą, nes tradicinės partijos praranda turėtą legitimumą ir reprezentatyvumą.

Išnagrinėjus jėgų konfigūraciją, tyrime jis taikytas trimis lygmenimis: socialinių jėgų, valstybės formų ir pasaulio tvarkos. Visi šie lygmenys susideda minėtų jėgų konfigūracijos bei veikia vieni kitus ne linijiniu būdu. Kalbant apie socialines jėgas, svarbu suprasti, kad Cox metode jos kyla iš gamybos santykių. Todėl iš esmės nagrinėtos Jungtinės Karalystės socialinės klasės ir jų galios santykiai. Išsiaiškinta, kad šiandien šalyje egzistuoja septynios pagrindinės socialinės klasės, tarp kurių tradicinė darbininkų klasė labiausiai atitinka vidutinį „Brexit“ šalininką (t.y. populizmo palaikytoją). Tyrimas atskleidė, kad tradicinė darbininkų klasė galimai sudaro pagrindinį vadinamojo „pamirštųjų“ sluoksnio branduolį: „pamirštaisiais“ vadiname žmones, kurių interesai labiausiai nukentėjo nuo socialinių jėgų konfigūracijos, pavyzdžiui, rinkos problemų, globalizacijos. Taip pat verta prisiminti, kad būtent tradicinė darbininkų klasė labiausiai suklestėjo po industrinės revoliucijos, taip pat šis sluoksnis išliko tvirtas bei labai svarbus ir po Antrojo pasaulinio karo. Todėl būtent tradicinė darbininkų ir dalis vidurinėsios klasės yra didžiausi esamos sistemos pralaimėtojai. Ši socialinė jėga ir jos dinamika ženkliai prisidėjo prie „Brexit“ ir jo sukeltų pokyčių, nes tai galima pavadinti tam tikru pralaimėtojų ir pamirštųjų sukilimu prieš klases, kurios prarado mažiau arba sugebėjo iš tokios situacijos pasipelnėti.

Valstybės formų kaita tyrime analizuota per siekį grįžti prie moderniosios vestfalinės valstybės. Kadangi socialinės jėgos ir valstybių formos susijusios abipusiu ryšiu, šie du dėmenys paskatino vienas kitą. Kartu su pokyčiais socialinėse jėgose, t.y. „pamirštųjų“ sluoksnio susiformavimu, atsirado tam tikra nostalgija laikams, kuriuose šis sluoksnis jautėsi tvirčiausiai. Todėl siekis pilnai susigrąžinti suverenitetą į Vestminsterį yra tiesiogiai susijęs su siekiu grįžti į „geresnius laikus“, t.y. į laikus, kuomet pagrindinis tarptautinių santykių veikėjas buvo moderni valstybė. Lygiai toks pat procesas, skaidantis Jungtinę Karalystę iš vidaus, matomas ir Škotijos nepriklausomybės referendumų

atvejais. Suverenitetą siekiama centralizuoti homogeniškuose dariniuose, o tai iššaukia nepriklausomybės judėjimus ir nacionalizmo stiprėjimą.

Galiausiai, kalbant apie potencialią pasaulio tvarkos kaitą, prieita išvada, kad „Brexit“ yra silpnėjančio neoliberalaus hegemono simptomas ir rodo esamos sistemos krizę. Visų aptartų jėgų konfigūracija ir jos pasireiškimas trijuose lygmenyse rodo, kad globalizacijos akivaizdoje pamirštant reguliaciją, plėtojant laisvą rinką ir prioritetizuojant globalią rinką prieš nacionalinę, didėja atskirtis tarp įvairių socialinių sluoksnių. Taip sudaromos prielaidos atsirasti „pamirštųjų“ klasei, kurios kova prieš esamą tvarką pasireiškia nacionalizmu, populizmu bei tokiais sprendimais kaip šiame darbe analizuotas „Brexit“. Taigi, galima teigti, kad „Brexit“ yra viena iš egzistuojančios neoliberalios pasaulio tvarkos krizės sudedamųjų dalių.

Šis darbas paaiškina ne tik „Brexit“. Jis nėra paremtas problemų sprendimo teorijų metodais, priimančiais pasaulį kaip nekintantį. Teorinė prielaida, kad esama pasaulio tvarka (šiuo atveju – neoliberali) gali keistis, suteikia galimybę analizuoti procesus plačiau ir pamatyti tai, ko nepastebime ieškodami tik priežastinių ryšių ir bandydami eliminuoti neatitikimus. Šis tyrimas parodo, kaip vystosi ir keičiasi socialinės jėgos, jų konfigūracija tam tikrame laike ir erdvėje, ir kaip visa tai atsispindi tarptautinėje erdvėje. Darbas gali suteikti pagrindą tolesnėms „Brexit“ analizėms bei kitų panašių procesų, vykstančių Europoje, tyrimams.

Summary

This Master thesis is called “Divorce between United Kingdom and European Union as the Change of Historical Structures: “Brexit” and Critical Theory”. The problematic of the thesis derives from the United Kingdom’s “Brexit” referendum and its results. Researchers, political scientists and other specialists were expecting UK to vote “Remain” and to stay in the European Union. However, British people chose a completely different path and decided to leave EU. That is why in this thesis it was assumed that we need a different approach to the problem and the critical theory was chosen to identify the roots of the “Brexit” referendum. Critical theory was chosen because of its ability to recognize not only the formal causes of the event but also deeper social forces that traditional problem-solving theories tend to ignore. Moreover, the main assumption of the critical theory is that the institutions, relations, material conditions and other forces in the world could be changed or is changing; in other words, critical theory does not take constructs of the world as given. Therefore in this thesis it was assumed that “Brexit” might be a manifestation of the changing world and the critical theory could help us understand how. So the main question of the thesis is how the decision of British people to leave

EU was affected by the social and power relations? To find out this, Robert W. Cox's method of historical structures was used. This method, described in Cox's 1981 article "Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory", analyzes three categories of forces that constitute a historical structure: ideas, material capabilities and institutions. This method is applied to three levels: social forces, forms of state and world orders. In this thesis all categories of forces were analyzed on all three levels in a case study of "Brexit".

The most important findings of this thesis are:

- Two types of ideas were evolving in United Kingdom: intersubjective meanings, that unite people (UK's powerful soft power) and two collective images, which are specific to the British people (imperialistic past and euroscepticism).
- Material capabilities are also of two kinds: they are accumulated or dynamic. Accumulated material capabilities are very powerful in UK: the country is 5th largest economy in the world and has 6th strongest military in the world. However, dynamic material capabilities are facing serious problems, such as work and housing market issues. Furthermore, global market issues affect UK by forming a „forgotten“ class.
- Institutions work both ways: on the one hand we have one of the strongest democracies in the world, so it is clear that British are afraid of losing their sovereignty; on the other hand we have a representational crisis in traditional British party system that gave an opportunity to radical parties, such as UKIP, to emerge.
- Social forces were analyzed through the organization of production and power relations. It was found out that the "forgotten" class consists of mostly traditional working class. This class is most aggrieved by the globalization and its issues, so the members of this class are most likely to vote for populist ideas, such as "Brexit" has presented.
- As the "forgotten" class longs for "good old times", when they had more influence in social and power relations, they also miss traditional state that incorporates tight economic regulation and protectionism. Therefore traditional Westphalian state is taking back its stand.
- Finally, world order faces crisis of neoliberalism, where the "forgotten" class tends to get more nationalistic and populist and where such decisions as "Brexit" takes place.

This Master thesis shows not the facts and causes of "Brexit". It shows the combination of forces that made "Brexit" possible and reasons the world is changing. Thesis provides us with the means to understand the process that was forming up for a while and lets us look deeper in the issue, combining

both ideas and material conditions. This analysis could be used to future research on “Brexit” and other processes that are now happening all across the Europe and world.

Literatūros sąrašas

1. „David Cameron promises in/out referendum on EU“, *BBC*, 2013-01-23
<<http://www.bbc.com/news/uk-politics-21148282>> [Žr. 2017-01-24]
2. „Migration Statistics Quarterly Report“, *Office for National Statistics*, 2016 m. gruodis
<<https://www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/populationandmigration/internationalmigration/bulletins/migrationstatisticsquarterlyreport/dec2016>> [Žr. 2017-04-08]
3. „The roots of Euroscepticism“, *The Economist*, 2016-03-12
<<http://www.economist.com/news/britain/21694557-why-britons-are-warier-other-europeans-eu-roots-euroscepticism>> [Žr. 2017-04-21]
4. „The Soft Power 30“ reitingas <<http://softpower30.portland-communications.com/ranking/>>
[Žr. 2017-04-08]
5. „Total Claimant count SA (UK) – thousands“, *Office for National Statistics*,
<<https://www.ons.gov.uk/employmentandlabourmarket/peoplenotinwork/outofworkbenefits/timeseries/bcjd/unem>> [Žr. 2017-04-08]
6. „Unemployment rates, seasonally adjusted“, *Eurostat*, 2017 m. vasaris
<[http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/File:Unemployment_rates_seasonally_adjusted_February_2017_\(%25\)_F2.png](http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/File:Unemployment_rates_seasonally_adjusted_February_2017_(%25)_F2.png)> [Žr. 2017-04-08]
7. „Unemployment“, *Office for National Statistics*
<<https://www.ons.gov.uk/employmentandlabourmarket/peoplenotinwork/unemployment>> [Žr. 2017-04-08]
8. „What does Brexit mean for the future of Brand UK and its largest organisations?“, *FutureBrand*, 2016-06-24 <<http://www.futurebrand.com/news/2016/what-does-brexit-mean-for-the-future-of-brand-uk-and-its-largest-organisations>> [Žr. 2017-04-08]
9. Brandon, Piers, *The Decline and Fall of the British Empire 1781-1997*, Random House, 2007.
10. Brinded, Lianna „Britain's Royal Family contributes a lot less to the UK economy than you think“, *Business Insider*, 2015-09-04 <<http://www.businessinsider.com/the-queen-and-the-uk-royal-family-contribution-to-the-uk-economy-2015-9>> [Žr. 2017-04-08]

11. Cameron, David „A New Settlement for the United Kingdom in a Reformed European Union“, 2015-11-10
<https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/475679/Donald_Tusk_letter.pdf> [Žr. 2017-01-24]
12. Campos, Nauro F. ir Coricelli, Fabrizio „Why did Britain join the EU? A new insight from economic History“, *VOX: CEPR's Policy Portal*, 2015-02-03
<<http://www.voxeu.org/article/britain-s-eu-membership-new-insight-economic-history>> [Žr. 2017-01-24]
13. Colgan, Jeff D. ir Keohane, Robert O. „The Liberal Order Is Rigged“, *Foreign Affairs*, May/June 2017 <<https://www.foreignaffairs.com/articles/world/2017-04-17/liberal-order-rigged?cid=int-now&pgtype=hpg®ion=br1>> [Žr. 2017-04-20]
14. Cox, Robert W. „Globalization, multilateralism, and democracy“, Kn. Robert W. Cox, Timothy J. Sinclair, *Approaches to World Order*, Cambridge University Press, 1996, 524-536.
15. Cox, Robert W. „Gramsci, hegemony, and international relations“, Kn. Robert W. Cox, Timothy J. Sinclair, *Approaches to World Order*, Cambridge University Press, 1996, 124-143.
16. Cox, Robert W. „Social forces, states, and world orders“, *Millenium: Journal of International Studies*, Vol. 10, No. 2, 1981, 126-155.
17. Cox, Robert W. „Structural issues of global governance: implications for Europe“, Kn. Robert W. Cox, Timothy J. Sinclair, *Approaches to World Order*, Cambridge University Press, 1996, 237-240.
18. Cox, Robert W. „The global political economy and social choice“, Kn. Robert W. Cox, Timothy J. Sinclair, *Approaches to World Order*, Cambridge University Press, 1996, 191-208.
19. Cox, Robert W. ir Sinclair, Timothy J., *Approaches to World Order*, Cambridge University Press, 1996.
20. Current State of the Parties <<http://www.parliament.uk/mps-lords-and-offices/mps/current-state-of-the-parties/>> [Žr. 2017-04-10]
21. Daddow, Oliver „Margaret Thatcher, Tony Blair and the Eurosceptic Tradition in Britain“, *The British Journal of Politics and International Relations*, Vol.15, 2013, 210-227.
22. De Jonge, Léonie “First Brexit and now Trump: what is populism and how might we view it?”, *University of Cambridge*, 2017-01-24 <<http://www.cam.ac.uk/research/discussion/first-brexit-and-now-trump-what-is-populism-and-how-might-we-view-it>> [Žr. 2017-05-13]
23. Devetak, Richard „Critical Theory“, Kn. Scott Burchill et al., *Theories of International Relations* (3 leid.), New York: Palgrave, 2005, 137-160.

24. Dunleavy, Patrick ir Gilsonm Chris „How unfair or disproportionate is the UK’s voting system for general elections?“, *London School of Economics*, 2010-03-16
<<http://blogs.lse.ac.uk/politicsandpolicy/how-unfair-or-disproportionate-is-the-uk%E2%80%99s-voting-system-for-general-elections/>> [Žr. 2017-04-10]
25. EU Referendum Results, *BBC*, <http://www.bbc.com/news/politics/eu_referendum/results> [Žr. 2017-01-24]
26. Falk, Richard „On the legacy of Robert W. Cox“, *Globalizations*, Vol. 13, No. 5, 2016, 501-505.
27. Gill, Stephen R. ir Law, David „Global Hegemony and the Structural Power of Capital“, *International Studies Quarterly*, Vol. 33, No. 4, 1989, 475-499.
28. Gill, Stephen R., *Power and Resistance in the New World Order*, Palgrave Macmillan UK, 2002.
29. Gould, Skye ir Szoldra, Paul „The 25 most powerful militaries in the world“, *Business Insider*, 2017-03-15 <<http://www.businessinsider.com/the-worlds-most-powerful-militaries-2017-3>> [Žr. 2017-04-08]
30. Ikenberry, John G. „Capsule Review: Soft Power: The Means to Success in World Politics by Joseph S. Nye“, *Foreign Affairs*, May/June 2004 <<https://www.foreignaffairs.com/reviews/capsule-review/2004-05-01/soft-power-means-success-world-politics>> [Žr. 2017-04-08]
31. Jessop, Bob „The Organic Crisis of the British State: Putting Brexit in its Place“, *Globalizations*, 14:1, 2017, 133-141.
32. Jones, Rupert “Average house price at 7.6 times annual salary, official figures show”, *The Guardian*, 2017-03-17 <<https://www.theguardian.com/money/2017/mar/17/average-house-price-times-annual-salary-official-figures-ons>> [Žr. 2017-05-13]
33. Kellner, Peter „How UKIP voters compare“, *YouGov*, 2013-03-05
<<https://yougov.co.uk/news/2013/03/05/analysis-ukip-voters/>> [Žr. 2017-04-13]
34. Kellner, Peter „Where UKIP gets its support“, *YouGov*, 2014-02-24
<<https://yougov.co.uk/news/2014/02/24/where-ukip-gets-its-support/>> [Žr. 2017-04-21]
35. Kirkup, James „David Cameron: Britain caused many of the world's problems“, *The Telegraph*, 2011-04-05 <<http://www.telegraph.co.uk/news/politics/david-cameron/8430899/David-Cameron-Britain-caused-many-of-the-worlds-problems.html>> [Žr. 2017-04-08]
36. Leysens, Anthony, *The Critical Theory of Robert W. Cox: Fugitive or Guru?*, Palgrave Macmillan UK, 2008.

37. Linklater, Andrew „Men and Citizens in International Relations“, *Review of International Studies*, Vol. 7, No. 1, 1981, 23-37.
38. Linklater, Andrew „The Good International Citizen and the Crisis in Kosovo“, Kn. Andrew Linklater, *Critical Theory and World Politics*, New York: Routledge, 2007, 79-89.
39. Lisabonos sutartis, 50 straipsnis, 2007.
40. Mackenzie, Michael ir Platt, Eric „How global markets are reacting to UK's Brexit vote“, *Financial Times*, 2016-06-25 <<https://www.ft.com/content/50436fde-39bb-11e6-9a05-82a9b15a8ee7>> [Žr. 2017-01-24]
41. McGill, Andrew “Who Voted for the Brexit?”, *The Atlantic*, 2016-06-25 <<https://www.theatlantic.com/international/archive/2016/06/brexit-vote-statistics-united-kingdom-european-union/488780/>> [Žr. 2017-05-13]
42. Moolakkattu, John S. „Robert W. Cox and Critical Theory of International Relations“, *International Studies*, 46(4), 2009, 439-456.
43. Murphy, Christopher ir Barton, Cassie „Foreign Investment in UK Residential Property“, *House of Commons Library Briefing Paper*, Number 07723, 2016-10-03.
44. Niblett, Robin „Preparing for the UK's Brexit Negotiation“, *The World Today*, August/September 2016 <<https://www.chathamhouse.org/publications/twt/preparing-uks-brexit-negotiation>> [Žr. 2017-01-24]
45. Norris, Pippa ir Inglehart, Ronald F. „Trump, Brexit, and the Rise of Populism: Economic Have-Nots and Cultural Backlash“, *Faculty Research Working Paper Series*, August 2016.
46. Ough, Tom „The state of the UK housing market in five charts“, *The Telegraph*, 2016-09-02 <<http://www.telegraph.co.uk/property/house-prices/the-state-of-the-uk-housing-market-in-five-charts/>> [Žr. 2017-04-08]
47. Pettifor, Ann „Brexit and its Consequences“, *Globalizations*, 14:1, 2017, 127-132.
48. Pierson, Christopher, *The Modern State*, London: Routledge, 2 leid., 2004.
49. Savage, Mike et al. „A New Model of Social Class? Findings from the BBC's Great British Class Survey Experiment“, *Sociology*, 47(2), 2013, 219-250.
50. Schouten, Peer „Theory Talk #37: Robert Cox on World Orders, Historical Change, and the Purpose of Theory in International Relations“, *Theory Talks*, 2009, <<http://www.theory-talks.org/2010/03/theory-talk-37.html>> [Žr. 2017-04-19]
51. Scotland Decides, *BBC*, <<http://www.bbc.com/news/events/scotland-decides/results>> [Žr. 2017-04-21]

52. Sinclair, Timothy J. „Robert W. Cox’s Method of Historical Structures Redux“, *Globalizations*, 13:5, 2016, 510-519.
53. Stokes, Bruce „Euroskepticism Beyond Brexit“, *PewResearchCenter*, 2016-06-07
<<http://www.pewglobal.org/2016/06/07/euroskepticism-beyond-brexit/>> [Žr. 2017-04-21]
54. Stone, Jon „British people are proud of colonialism and the British Empire, poll finds“, *The Independent*, 2016-01-19 <<http://www.independent.co.uk/news/uk/politics/british-people-are-proud-of-colonialism-and-the-british-empire-poll-finds-a6821206.html>> [Žr. 2017-04-08]
55. Stone, Jon „Nicola Sturgeon announces second Scottish referendum“, *The Independent*, 2017-03-13 <<http://www.independent.co.uk/news/uk/politics/second-scottish-independence-live-referendum-nicola-sturgeon-brexit-speech-second-indy-ref-2-uk-eu-a7626746.html>> [Žr. 2017-04-21]
56. Stone, Jon „There's now strong support for changing the voting system to proportional representation, new polling finds“, *The Independent*, 2015-12-16
<<http://www.independent.co.uk/news/uk/politics/proportional-representation-a6774976.html>> [Žr. 2017-04-10]
57. Taylor, Matthew ir Phillips, Tom “London mayor launches unprecedented inquiry into foreign property ownership”, *The Guardian*, 2016-09-30
<<https://www.theguardian.com/cities/2016/sep/29/london-mayor-sadiq-khan-inquiry-foreign-property-ownership>> [Žr. 2017-05-13]
58. Thatcher, Margaret „Speech to the College of Europe“, 1988-09-20
<<http://www.margaretthatcher.org/document/107332>> [Žr. 2017-04-21]
59. Travis, Alan „Are EU migrants really taking British jobs and pushing down wages?“, *The Guardian*, 2016-05-20 <<https://www.theguardian.com/politics/2016/may/20/reality-check-are-eu-migrants-really-taking-british-jobs>> [Žr. 2017-04-08]
60. Vaughan-Williams, Nick „Protesting Against Citizenship“, *Citizenship Studies*, 9:2, 2005, 167-179.
61. Wahl, Peter „Between Eurotopia and Nationalism: A Third Way for the Future of the EU“, *Globalizations*, 14:1, 2017, 157-163.
62. Wilson, Sam „Britain and the EU: A long and rocky relationship“, *BBC*, 2014-04-01
<<http://www.bbc.com/news/uk-politics-26515129>> [Žr. 2017-01-24]
63. Worldbank, <<http://databank.worldbank.org/data/download/GDP.pdf>> [Žr. 2017-04-08]